

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

7 JANUARI 1970

55e JAARGANG

No. 2728

Speculaties

Fluks de bladen die rond de jaarwisseling verschijnen opengeslagen, en jawel hoor: ook nu wisten de meeste kranten niets originelers te doen dan „vooraanstaande Nederlanders” te vragen naar hun oordeel (lieft in 200 woorden) over de economische vooruitzichten voor ons land in 1970. En dus mogen zij allen weer opdraven: ministers, werkgevers- en werknemersvoorzitters, onze „captains of industry”, bankiers. Boeiende lectuur is het bepaald niet; met enige fantasie valt te voorspellen hoe de diverse meningen zullen uitpakken. Ieder ventileert weer zijn eigen trefwoorden, zij het enigszins aangepast aan de situatie van het ogenblik. Ontmoedigende lectuur is het bepaald wel, zeker voor hem die zich geen passende, voor iedere situatie geldende, „once and for all”-vaste economisch-politieke overtuiging heeft aangemeten. Vele hoofden, vele zinnen; wordt er maar wijs uit. Gelukkig toch wel iets van een gemeenschappelijke noemer: 1970 rijst er uit te voorschijn als een jaar van aanhoudende gunstige economische ontwikkeling, echter inclusief een voortduren en toenemen van de spanningen, en daardoor met een minder rooskleurig perspectief voor '71 en '72. Allen — typisch Hollands trekje — waarschuwen zij elkaar; de één kapittelt de werkgevers, een ander de werknemers; een derde heft het vingertje jegens de overheid. Kortom een ieder houdt een ander de spiegel voor.

Een van de commentaren waarin schuld en verantwoordelijkheid in sterke mate bij de overheid worden gelegd komt uit de hoek van een der regeringspartijen! Het Tweede-Kamerlid voor de ARP, Drs. B. Goudzwaard, is (in *Trouw* van 30 december) tamelijk pessimistisch. Hij ziet 1970 als een jaar van overgang; tegen het einde van dat jaar zouden zich voorboden gaan aandienen van een naderende conjuncturomslag. Redenen daarvan zijn volgens Goudzwaard:

„a) de grote — mede door het Rijk — veroorzaakte spanning op de kapitaalmarkt, die belangrijke interestdalingen vrijwel uitsluit. In 1970 zal de weerslag daarvan op o.a. de bouwproductie al zichtbaar worden, gepaard gaande met een geleidelijke stijging van de werkloosheid onder bouwvakarbeiders.

b) De prijsontwikkeling zal — mede ten gevolge van de teruggave van f. 600 mln. aan inkomstenbelasting — boven de 4% uitschieten; ik houd het persoonlijk op 5 à 6%. Deze prijsstijging zal zich eerder vertalen in een loonkostenstijging dan in een stijging van het winstaandeel. Mede hierdoor zullen geleidelijk meer bedrijfssluitingen plaatsvinden en zal de werkgelegenheid, met name in de stimuleringsgebieden, opnieuw wat gaan teruglopen. Ook in de scheepsbouw zal zich — bij het uitblijven van voldoende steun — snel een nieuwe malaise kunnen aankondigen.

c) Bij onvoldoende conjuncturele tegendruk van de kant van de Rijksbegroting zal zich de noodzaak kunnen voordoen van een verscherpt monetair beleid van de zijde van de Nederlandsche Bank. De daarmee gepaard gaande kredietbeperkingen zullen diverse bedrijven in moeilijkheden kunnen brengen. De door Prof. Zijlstra bij voortduring bepleite goede „menging” van monetaire en budgettaire conjuncturele maatregelen zal door een te zwakke bijdrage van de begrotingspolitiek in 1970 niet voldoende worden bereikt”.

Kennelijk om geen enkel misverstand over de teneur van zijn opmerkingen te laten bestaan, voegt Goudzwaard daar bovendien nog aan toe:

„Conjuncturomslagen overkomen ons niet als een noodlot, dat we gelaten over ons moeten laten gaan. Een gematigde loonontwikkeling, gesteund door een behoedzaam — zij het niet-excessief — prijsbeleid, kan de aanwezige dreigingen verminderen. Of deze dreigingen daardoor ook zullen worden weggenomen? Ik vrees van niet; de kansen daarop zijn door de beleidsvoornemens van het Kabinet op het punt van het belastingbeleid in '70 weliswaar niet geheel en al verspeeld, maar toch wel aanmerkelijk minder geworden”.

Waarom zo uitvoerig stilgestaan bij slechts één van de vele prognoses, die aan het begin van het nieuwe jaar worden gepubliceerd? De vraag naar de *economische* relevantie van Goudzwaards woorden is — al kan men zich er zeker op vinden — van veel minder belang dan die naar de *politieke* relevantie. Het is de laatste vooral die zijn woorden gewicht geeft. De partij die een sleutelpositie inneemt in ons vaderlandse politieke bedrijf blijft, ook na haar echec met het amendement-Kieft, zich bij voortduring kritisch opstellen tegenover het financieel-economisch beleid van het Kabinet-De Jong. Speculaties over een mogelijke val van dit Kabinet in het komende jaar kunnen er slechts door worden versterkt.

inhoud

Speculaties	29
Korthheidshalve	30
Prof. Dr. W. Albeda: Lonen en detail?	31
Drs. L. Hoffman: Apriori en economie	32
Dr. C. Lagerberg en Drs. J. Vingerhoets: De FMO van minister Udink ...	34
Dr. M. C. Tideman: Horecabedrijven in de houdgreep	40
Europa-bladwijzer	43
Bedrijfseconomische notities	44
Ingezonden stuk	46
Boekennieuws	48

redactie

*commissie van redactie: h. c. bos,
r. iwema, l. h. klaassen, h. w. lambers,
p. j. montagne, j. h. p. paelinck,
a. de wit*

redacteur-secretaris: p. a. de ruiter

*adjunct redacteur-secretaris:
i. van der burg*

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie:
postbus 4224. Telefoon:
(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij
adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

*Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

*Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar,
studenten f. 31,20, franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen
kunnen ingaan op elke gewenste datum,
maar slechts worden beëindigd per
ultimo van een kalenderjaar.*

*Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope
NV, Rotterdam; Banque de Commerce,
Koninklijk plein 6, Brussel,
postcheque-rekening 260.34.*

*Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141,
Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.*

Korthheidshalve

In de jaren zestig bedroeg de groei van het BNP van de OESO-landen zo'n 50%, een cijfer dat velen tien jaar geleden niet voor mogelijk hielden. De grootte van dit percentage in het komende decennium zal uiteraard in sterke mate afhangen van de economische prestaties van het grootste OESO-land, de Verenigde Staten. Sommigen voorzien daar een geringe verlangzaming van het groeitempo in het komende jaar als gevolg van het, voornamelijk fiscaal en monetair, georiënteerde, anti-inflatiebeleid van Nixon c.s. Anderen daarentegen vrezen dat, als zo vaak, ook nu weer de monetaire remmen hun gebruikelijke „time lag” zullen vertonen, d.w.z. dat ze pas na enige tijd effectief worden, maar óók dat hun werking pas ongedaan wordt gemaakt geruime tijd nadat ze zijn losgelaten. Zo bijv. de Amerikaanse correspondent van *The Economist* die, in tegenstelling tot de recente optimistische groeiprognoses van de OESO, van oordeel is dat voor het komende jaar een recessie van de Amerikaanse economie valt te verwachten. Zo ook — en nog sterker — de bekende economist Harry G. Johnson, die in *The Financial Times* zijn prognose zeer pregnante volgt formuleerde: „There is a virtual certainty of a serious check..... to growth in the early 1970s, as a result of the determination of the United States authorities to 'overkill' their domestic inflation”. En wanneer de Amerikaanse economie verkouden is, moeten ook wij onze zakdoek gereedhouden. (dR)

Dit zijn weer de dagen van inventarisatie. Niet alleen in het bedrijfsleven, óók op het Ministerie van Financiën, zij het dat het object van inventarisatie bij de laatste enigszins afwijkt van wat in het bedrijfsleven gebruikelijk is. Waarmee men momenteel op Financiën druk doende is, is het inventariseren en analyseren van de vele ingebrachte argumenten pro en contra, alsmede de voorgestelde wijzigingen in het voorontwerp van wet inzake de jaarlijkse bijstelling van de tarieftabellen van de inkomsten- en loonbelasting. Immers, dit voorontwerp van wet is vorig jaar door de minister en staatssecretaris aan vele wetenschappelijke verenigingen en instellingen gezonden om hierop te reageren. Deze reacties worden nu op Financiën ijverig bestudeerd. Het zijn er heel wat. Van de wetenschappelijke bureaus van de grote politieke partijen, van een aantal wetenschappelijke verenigingen, van enkele economische faculteiten, en dan natuurlijk de individuele reacties. Soms geeft de lengte van het preadvies al een indicatie van het belang dat de uitbrenger ervan hecht aan de materie van het voorontwerp! Zo bijvoorbeeld zijn de reacties van de Teldersstichting en De Savornin Lohmanstichting aanmerkelijk uitvoeriger dan die van de Wiardi Beckman Stichting. De laatste is van oordeel dat de jaarlijkse bijstelling andere bezwaren tegen de huidige structuur van de inkomsten- en loonbelasting niet wegneemt, maar wil er desgevraagd toch wel enige „beknopte opmerkingen van min of meer technische aard” over maken. Sommige adviezen gaan zelfs met elkaar in discussie. Zo is de werkgroep van de Universiteit van Amsterdam het op een bepaald onderdeel niet eens met het eerder door een commissie van de Nederlandse Economische Hogeschool uitgebrachte advies (in *ESB* van 24 september jl. afgedrukt). Niet altijd even opwindende, maar wel interessante en voor de economist zeer instructieve lectuur vormen de aan Financiën uitgebrachte adviezen. Het zou dan al met al wel een heel boekwerk worden, niettemin is te hopen dat in de bijlagen van het wetsontwerp, dat dit voorjaar verwacht mag worden, ook de integrale tekst van alle adviezen zal worden gepubliceerd. (dR)

Het Tweede-Kamerlid Vondeling wil een meer gelijkberechtigde behandeling van de verschillende publiekrechtelijke lichamen in hun strijd om de nationale besparingen. Hij heeft daartoe een voorontwerp gepubliceerd tot wijziging van de wet kapitaaluitgaven publiekrechtelijke lichamen. Volgens Vondeling — en hij staat daarin bepaald niet alleen! — mag geen onderscheid meer worden gemaakt tussen de financiering van de verschillende publiekrechtelijke lichamen als de kapitaalmarkt overspannen is en naar het middel van de centrale financiering moet worden gegrepen. Ongetwijfeld zal men tegen de door hem voorgestelde regulering van de kapitaalmarkt in tijden van grote krapte, technische en „ideologische” bezwaren aanvoeren. Het uitgangspunt is niettemin juist. (dR)

Lonen en detail?

De Nederlandse loonvorming heeft zich sinds de tweede wereldoorlog gekenmerkt door een sterke mate van centralisatie. In de jaren vóór 1959 vielen de werkelijke beslissingen over loonsverhogingen, waar ook in Nederland, in het centrale overleg tussen vakcentrales, werkgeverscentrales en overheid. In de jaren zestig is hierin verandering gekomen. De belangrijke beslissingen gaan meer en meer in de bedrijfstakken vallen. Niet ontkend kan worden, dat hierbij een belangrijke centralisatie blijft bestaan. Belangrijke bedrijfstakken treden op als pioniers, die de spits afbijten. Anderen volgen. Nog steeds zijn betrekkelijk weinig onderhandelingen van wezenlijke betekenis voor de bepaling van ons nationale loonpeil.

Wij staan nu op de drempel van de jaren zeventig. Het is denkbaar, dat de tendentie tot decentralisatie in de loonvorming in dit decennium zal gaan doorzetten. De ideologie van de dag wil inspraak aan de voet en een democratie, die zo direct mogelijk is. Hiermee correspondeert de overgang van de zeer grote onderhandelingsseenheid welke wij lang gekend hebben naar een kleinere. Dit zou kunnen gebeuren door het sluiten van meer ondernemingsovereenkomsten, maar ook door de mogelijkheid van onderhandelingen per onderneming over lonen die uitgaan boven datgene wat in de CAO is overeengekomen voor de gehele bedrijfstak.

Neemt men het dan niet al te nauw met de in de CAO overeengekomen vredesplicht, dan is de gedecentraliseerde loonvorming een feit.

Zo'n meer gespreide loonvorming zou belangrijke gevolgen hebben, die men zich zeer goed moet realiseren. Daar is in de eerste plaats de mogelijkheid vakbondsleden weer duidelijker bij het werk van hun bond te betrekken. Wellicht kan men door een agressief beleid, dat dáár aangrijpt waar het zeer zichtbaar is voor alle werknemers, de organisatiegraad van de Nederlandse vakbeweging, die bedenkelijk aan het afzwakken is, wat versterken. Ongetwijfeld kan men zodoende actiecomités van ongeorganiseerden wind uit de zeilen nemen.

Tegenover deze positieve kanten staan gevaarlijke negatieve aspecten. De relatie tussen arbeidsvrede en centralisatie in de loonvorming is evident. Bij sterk gecentraliseerde loononderhandelingen worden stakingen voor beide partijen zo kostbaar, dat men ze tot bijna elke prijs zal vermijden. Bovendien maakt de bijna onvermijdelijke overheidsbemoeienis met nationale onderhandelingen vele vakbondsmensen huiverig tegenover een staking, die zich onder zulke omstandigheden gemakkelijk tegen de overheid richt en zodoende een politiek karakter aanneemt.

In de tweede plaats ziet de wereld er van bovenaf gezien zo anders uit dan van onderop. Centrale onderhandelaars weten, dat zij het landelijke loonpeil vaststellen. Zij kunnen er niet omheen de gevolgen van hun onderhandelingen voor geldwaarde, betalingsbalans en werkgelegenheid in hun beschouwingen te betrekken. Onderhandelaars per

onderneming kunnen zich veroorloven dit soort overwegingen niet in hun beschouwingen te betrekken. Zij zien zich veel duidelijker geconfronteerd met een (lokale) arbeidsmarkt, die minder of meer gespannen is, en trekken daar de consequenties uit. Een relatie tussen spanning op de arbeidsmarkt en loonpeil is er altijd. Zij is echter nooit zo direct en duidelijk als bij de kleinste onderhandelingsseenheid.

Daar is vervolgens een relatie tussen de omvang der onderhandelingsseenheid en de inflatie. Die relatie is tweezijdig. Enerzijds is het de inflatie, die de centrale onderhandelingen zo zeer door lokale „doorbraken” op het loonfront ondermijnt, dat de aandrang de onderhandelingen maar naar de voet te verleggen steeds sterker wordt. Anderzijds zullen onder de daarvoor geëigende omstandigheden (een inflatoir milieu, allerwegen gespannen arbeidsmarkten) sterk gedecentraliseerde onderhandelingen de inflatie verder versterken.

Een verkleining der onderhandelingsseenheid zal tenslotte niet leiden tot een sterk uiteengroeien der loonvoeten op een gespannen arbeidsmarkt. Magneetwerking of olievlakeffecten zullen juist op lokale arbeidsmarkten leiden tot een vrij sterk geëgaliseerd loonpeil. Zou de hoogconjunctuur plaats maken voor een recessie, dan kunnen wél verschillen gaan ontstaan. Verschillen in spanning tussen de lokale arbeidsmarkten onderling zullen zich bij kleinere onderhandelingsseenheden sterker nog dan vandaag vertalen in loonverschillen. Het loonverschil tussen de Randstad en „overig Nederland” zou zeker belangrijker worden.

Het lijkt gewenst een sterke mate van centralisatie in de loonvorming te handhaven.

Apriori en economie

Of hoe de econoom zijn politieke mening weet te verstoppert

De politiek-bewuste econoom bevindt zich in een bevoorrechte positie. Méér bevoorrecht nog dan men op grond van zijn kennis zou vermoeden. De doeleinden in de sociaal-economische politiek worden in democratische landen door en voor het volk opgesteld. Dat deze nogal vaag kunnen zijn blijkt ook in Nederland, waar het moeilijk is om alleen op basis van beginselprogramma's een politieke keuze te maken. De verschillen tussen de politieke partijen blijken nauwelijks uit hun politieke doeleinden, maar meer uit de wegen die hier naar toe moeten leiden. De veel op elkaar gelijkende doeleinden kunnen veelal door verscheidene middelen in een verschillend tempo bereikt worden.

Hierdoor zal steeds het gevaar bestaan dat deskundigen op het gebied van de maatschappijwetenschappen, bij het aangeven van de middelen, misbruik van hun kennis kunnen maken. Als we allemaal zo graag hetzelfde niet vast-omlijnde doel nastreven zijn zij in de gelegenheid een weg te adviseren die prachtig in hun eigen straatje past. Erkend moet worden dat bij de beoefenaren van de maatschappijwetenschappen gemakkelijk het algemeen belang plaats kan maken voor het eigen belang. Ook bij de econoom of econoom, welke laatste er misschien van uit gaat dat de economie positief hoort te zijn, omdat hij zich bezig houdt met de economie als wetenschap¹.

Er zijn dan ook economie-boeken, vnl. verbale, waaruit de politieke kleur van de auteur blijkt, al zal deze zich dit misschien niet bewust zijn. De lezer die niet voldoende economisch geschoold is zal dit veelal niet bemerken. Ik zelf heb daarom de meeste waardering voor die auteurs die hun eigen politieke standpunt in een geschrift over sociaal-economische politiek duidelijk vermelden. Het is heel gemakkelijk een verhaal op te zetten dat economisch lijkt en waaruit moet blijken dat bijv. een bepaalde minister maar beter naar huis kan gaan, als het niet gelukt hem om politieke redenen weg te werken.² Vaak wordt een politieke beslissing gerechtvaardigd om bepaalde economische redenen. Het probleem kan echter zo ingewikkeld zijn dat andere economische redenen een andere politieke oplossing rechtvaardigen.

Zo hoorde men enkele jaren geleden beweren dat het om economische redenen beter is in de eerste plaats een evenwicht op de lopende rekening van de betalingsbalans na te streven dan de grote werkloosheid in het Noorden, Oosten en Zuiden van Nederland op te heffen. Thans hoort men dat de Loonwet van groot belang is om de steeds meer dreigende inflatie te beteugelen. Destijds bleek uit een discussie tussen de heren De Galan, Heertje en Kuipers dat het werkloosheidsprobleem van verschillende kanten benaderd kon worden³. De overheid heeft zich toen niet toegelegd op de bestudering van dit probleem,

zodat Joan Robinson wel eens gelijk kan hebben met haar constatering dat de praktijk van de werkgelegenheids-politiek niet gebaseerd is op een bepaalde theorie, maar de weg van de minste weerstand volgt⁴. Thans is niet aange-toond, dat ook al zou er in Nederland een inflatie-gevaar bestaan, dit door middel van de Loonwet voorkomen zou kunnen worden. De aanvaarding van de belastingcorrectie, die inflatoir kan werken, is in dit verband bovendien vreemd. Veroorzaakt deze zo'n inflatie dat de Loonwet nodig is of mag men opmerken dat juist door de afwezigheid van inflatie-gevaar de belastingcorrectie mogelijk is? Dit alles kan velen in verleiding brengen te beweren dat men destijds geen offers wenste te brengen om de werkloosheid op te heffen en dat men thans met het inflatiespook schermt om de werknemers dwars te zitten.

Vooroordelen en inkomensverdeling

Aan de hand van twee artikelen van de heer C. P. A. Bakker in *ESB* over de inkomens- en vermogensverdeling wil ik het voorgaande nader toelichten⁵. Deze artikelen dienen slechts als voorbeeld. Ik zal er dan ook niet uit-puttend op ingaan, omdat ze beter in een voetnoot afge-daan kunnen worden, zoals bijv. L. Emmerij deed⁶. Dat ik deze artikelen gebruik komt omdat ze uitstekend als voorbeeld geschikt zijn en omdat ik belangstelling voor de inkomens- en vermogensverdeling heb.

In de sociaal-economische politiek is de inkomens- en vermogensverdeling een gewild onderwerp en zal dat voor-

---

¹ *De positieve economie probeert economische wetmatigheden te verklaren of economische verschijnselen te beschrijven. De normatieve economie probeert een waardering (goed of slecht) van deze wetmatigheden en verschijnselen te geven.*

² Bijv. bij Prof. Dr. A. Heertje: „Structuurbeleid”, *ESB*, 19 november 1969, blz. 1129-1130.

³ In *ESB*, 1967, blz. 1176-1177, 1296-1298 en 1968, blz. 86-89.

⁴ Joan Robinson: *Filosofie van de Economie*, Rotterdam, 1965, blz. 138, vertaling van *Economic Philosophy*, Londen, 1962.

⁵ „Bestaat er een tendens tot nivellering van de inkomens?”, dd. 5 november 1969, blz. 1082-1085 en dd. 19 november 1969, blz. 1137-1138.

⁶ L. Emmerij, M. A.: „Onderwijsexplosie”, *ESB*, 10 december 1969, blz. 1216.

lopig wel blijven. Deze belangstelling treft men aan bij mensen van verschillende politieke kleur. Algemeen is men het er wel over eens dat, hoewel er enige nivellering optreedt, er nog grote inkomens- en vermogensongelijkheid bestaat. Over de middelen om deze ongelijkheid te bestrijden of een ongelijkheid te krijgen die rechtvaardig zou zijn, verschilt men veelal van mening⁷. Het is dan ook niet vreemd dat bij de Miljoenennota 1970 een *Nota over de Inkomensverdeling* (bijlage 15) was gevoegd. Hoewel er sinds de tweede wereldoorlog enige nivellering is opgetreden mag hier niet te veel betekenis aan worden gegeven zolang niemand aan kan geven wat een juiste verdeling is. Velen zullen de inkomens- en vermogensverschillen te groot vinden en maken zich nog niet blij met de opgetreden nivellering. Het aangeven van een juiste verdeling is bovendien moeilijk omdat alleen geregistreerde geldinkomens in de berekeningen worden betrokken, terwijl over psychische inkomens veelal niets gezegd wordt⁸. Het niet kunnen aangeven van een juiste verdelingsmaatstaf en het niet kunnen meten van alle soorten inkomens zal een blijvende onenigheid over de inkomensverdeling in stand houden.

Toch kan er wel overeenstemming bestaan over de oorzaken en de gevolgen van de ongelijkheid. Dit alles leidt er toe dat uiteenlopende opvattingen verdedigd worden. De ingewikkeldheid van het onderwerp kan er de oorzaak van zijn dat vele tegenstrijdige, maar toch op het oog neutrale, resultaten van de analyses worden opgesteld. *De tegenstrijdigheid volgt uit het feit dat de vooronderstellingen, die vaak de persoonlijke meningen van de auteurs zijn, niet genoemd worden.* Er wordt gelukkig bijna nooit alleen aandacht besteed aan de diverse maatstaven die ons een beeld moeten verschaffen van de inkomensverdeling. Deze maatstaven zijn nl. niet meer dan gebrekkige hulpmiddelen in de analyse.

Al met al geeft dit onderwerp tal van mogelijkheden tot misleiding. Door eenvoudige berekeningen uit te voeren is het mogelijk interessante uitspraken te doen. De niet-deskundige zal zich dan moeten terugtrekken, ofschoon hij niet overtuigd is. Dit is een duidelijk voorbeeld van ontoelaatbare vermenging van positieve en normatieve economie. De heer Bakker slaagt op voortreffelijke wijze hierin. Al hetgeen hij doet is de bruto-inkomensontwikkeling te bekijken van drie in inkomen opeenvolgende groepen in de bevolking, elk groot 4% van de bevolking, en te concluderen dat er een zekere nivellering is opgetreden in de periode 1946 tot 1964. De nivellering in de netto inkomens is over die periode dan nog groter. Iets dergelijks doet hij ook bij de vermogensverdeling.

De conclusies zijn duidelijk; de politicus mag er gebruik van maken. Toch heeft Bakker m.i. niet meer aangetoond dan dingen die we al wisten⁹. Bovendien zijn de berekeningen misleidend. Met behulp van indexcijfers berekent hij dat de bevolkingsgroep met de hoogste inkomens van 1946 tot 1964 een nominale-inkomensstijging heeft meegemaakt van 100 naar 296 en voor de groep met de laagste inkomens van 100 naar 494. Dit is nog al wat! Als hij het basisjaar echter ergens anders had gekozen, zou hij andere resultaten hebben gekregen, zoals uit de volgende tabel blijkt. De nivellering is natuurlijk minder groot naarmate we 1964 naderen.

Het maakt ook een groot verschil of men kijkt naar de relatieve verschillen, zoals Bakker doet, of naar de absolute verschillen. Ondanks het feit dat de relatieve verschillen kleiner worden, blijken ze absoluut groter te zijn geworden. Het absolute inkomensverschil tussen groep I en groep III bedroeg in 1946 f. 7.160. In 1964 bedroeg dit verschil

Grootte van het inkomen van drie in inkomen opeenvolgende groepen, elk groot 4% van de bevolking, in 1964, indien index basisjaar = 100.

Groep	Basis- jaar = 1946	Basis- jaar = 1950	Basis- jaar = 1955	Basis- jaar = 1960	Gemiddeld inkomen in:	
					1946	1964
I	296	268	194	144	f. 9.550	f. 28.300
II	406	314	202	147	f. 3.100	f. 12.580
III	494	315	202	145	f. 2.390	f. 9.920

nominaal f. 18.380; dit is in prijzen van 1946 (gecorrigeerd met een deflator van 3,9% per jaar) f. 9.310. De oorzaak hiervan is het grote verschil in het niveau van de inkomens van de drie bevolkingsgroepen. Tevens hoort men veel de mening verkondigen dat de inkomstenbelasting, ook al is die progressief, door afwenteling niet haar doel van belastingen naar draagkracht bereikt¹⁰. Dat er nog onrechtvaardige inkomensverschillen bestaan zal toch ook Bakker moeten opvallen; denk maar eens aan de bejaarden.

De vermogensverdeling is m.i. niet zo belangrijk als de inkomensverdeling, omdat zij ten dele uit de laatste voortvloeit. Ik zal hier niet diep op in gaan. Bakker maakt hier dezelfde fouten en omdat te weinig statistisch materiaal voorhanden is kan hij niet berekenen dat een nivellering heeft plaats gehad, al is dit wel zijn conclusie. Hij vergelijkt trouwens alleen de hoge vermogens (vanaf f. 58.000 in 1960).

Ik hoop dat het duidelijk is dat, indien Bakker andere uitgangspunten had gekozen of de statistieken anders had bewerkt, zijn conclusies anders waren geweest. Het was niet mijn bedoeling een artikel over de inkomens- en vermogensverdeling te schrijven. Ik heb slechts willen aantonen dat men bij het beoordelen van artikelen over sociaal-economische politiek, die er neutraal uitzien, zeer voorzichtig moet zijn, omdat ze vaak de politieke mening van de auteur verbergen. Twee artikelen van de heer Bakker zijn als voorbeeld genoemd. Helaas moet ik dan ook opmerken dat de heer Bakker, die slechts open deuren intrapt, niets heeft bijgedragen tot een positieve theorie over de inkomens- en vermogensverdeling. Zijn conclusies zijn te misleidend; hopelijk waren zijn vooroordelen onbewust.

L. Hoffman

(De auteur van dit artikel is medewerker van het Nederlands Economisch Instituut. R e d.)

⁷ Wat betreft de politieke partijen wijst Bakker reeds op het *Interim Rapport van de Groep van Achttien*. Hij had ook nog kunnen noemen: *WBS: Inkomensverdeling*, Amsterdam 1969. Uit de vele meer economische betogen wil ik noemen: Dr. C. de Galan: „Over de inkomenspolitiek”, openbare les aan de R.U. te Groningen, afgedrukt in *De Economist*, 1968, blz. 309-331 en een serie artikelen van Prof. Dr. F. Hartog in *Elseviers Weekblad*, 1967.

⁸ In het rapport *Inkomensverdeling van de WBS* wordt de psychische inkomensverdeling alleen genoemd, blz. 7-8.

⁹ De Pareto-constanten, vermeld in de *Nota over de Inkomensverdeling*, blz. 9 en 18 zeggen meer dan voldoende.

¹⁰ Zie bijv. Prof. L. J. M. Nouwen: „Onze inkomstenbelasting is ziek”, in *Intermediair*, 5-12-69.

De FMO van minister Udink

Op 15 oktober jl. verscheen de Memorie van Antwoord betreffende de voorgenomen oprichting van een Nederlandse Financieringsmaatschappij voor Ontwikkelingslanden (FMO). Daarbij is ook gevoegd een ontwerp van een overeenkomst tussen de Staat der Nederlanden en de FMO. Memorie van Antwoord én ontwerpovereenkomst vormden voor Dr. C. Lagerberg en Drs. J. Vingerhoets gereede aanleiding de gehele opzet van de FMO te bezien. Hun analyse is hieronder afgedrukt. Reeds eerder schreven zij over het wetsontwerp FMO (ESB van 20 augustus 1969, blz. 802-806). De FMO wordt in februari a.s. in de Tweede Kamer besproken.

Kunnen de uitgaven van de voorgestelde FMO worden beschouwd als *publieke* ontwikkelingshulp? Ook in de Memorie van Antwoord wordt deze essentiële vraag door de minister bevestigend beantwoord. De argumenten, welke ter verdediging van dit standpunt worden aangevoerd willen we aangrijpen als uitgangspunt voor de opbouw van ons betoog. Daarbij zullen alle belangrijke punten m.b.t. dit wetsontwerp aan de orde kunnen komen.

De minister gaat bij de vraag of t.a.v. de FMO-uitgaven sprake is van publieke ontwikkelingshulp, uit van de definitie welke het Development Assistance Committee (DAC) heeft gegeven van „official development assistance”. Hiervan is sprake indien:

- a. de fondsen („flows”) worden verschaft door *publieke organen of hun uitvoerende instanties* („provided by official agencies, including state and local governments, or by their executive agencies”).
- b. de *voorwaarden* waartegen deze fondsen verschaft worden *aanmerkelijk zachter* („significantly softer”) zijn dan commerciële voorwaarden.
- c. deze fondsen worden beheerd („administered”) met als *voornaamste doel* („main objectives”) de bevordering van de economische ontwikkeling en de welvaart van ontwikkelingslanden.

De uitvoering van een uitgebreid drempelprojectenprogramma wordt de belangrijkste activiteit welke aan de FMO is toegedacht. Sedert 1965 kan, in het kader van de ontwikkelingshulp, door de overheid financiële steun verschaft worden aan Nederlandse ondernemingen die in het ontwikkelingsland willen investeren ¹.

Oorspronkelijk werden alleen giften en zachte leningen verstrekt ter tegemoetkoming in excessief hoog geachte initiële kosten (de zgn. drempels). Sedert 1967 kunnen ook financiële middelen tegen hogere rente verschaft worden, wanneer er geen sprake is van een drempel (zgn. „projecten nieuwe stijl”). Bij onderbrenging van het programma bij de FMO worden de mogelijkheden om financieringssteun te verlenen, nogmaals verruimd.

Publiek orgaan?

Minister Udink heeft steeds betoogd dat de uitgaven van de FMO kunnen worden beschouwd als publieke uitgaven,

omdat de FMO een „public agency” zou zijn. Nu vraagt een groot aantal leden van de Kamer-commissie ter voorbereiding van het wetsontwerp ², om een duidelijke definitie van het begrip „public agency”. De minister antwoordt hierop slechts: „Naar aanleiding van de vraag om een duidelijke definitie van een „official agency” ³ kan worden medegedeeld, dat in de DAC nog geen uitputtende definitie is gegeven” ⁴.

Dit antwoord van de minister mag toch wel enigszins bevreemdend worden genoemd. De kamerleden vroegen niet om een definitie van de DAC, maar om een definitie van de minister. Deze heeft de term „public agency” reeds herhaalde malen gebruikt. Dan mag toch verwacht worden dat hij in staat is, om hiervan een definitie te geven! Bovendien: de minister stelt slechts dat de DAC nog geen *uitputtende* definitie van „public agency” heeft gegeven. Betekent dit dat in de DAC wel een voorlopige definitie, of een aanzet tot een definitie is gegeven? Indien dit zo is, waarom vermeldt de minister dit niet in de Memorie van Antwoord? Was de reden hiervan misschien dat dit niet erg tactisch zou zijn, gezien het huidige wetsontwerp? Dit laatste is een reële mogelijkheid wanneer de DAC zou aansluiten bij de terminologie welke bij de omschrijving van „official development assistance” gebruikt wordt: „... official agencies, including state and local governments...”.

Wij menen hieruit te mogen concluderen, dat men het oog gericht heeft op werkelijke publieke organen. In Nederland kennen we van dergelijke organen slechts een beperkt aantal categorieën, o.a. de Staat, provincies, gemeenten, waterschappen. De voorgenomen FMO is op geen enkele wijze vergelijkbaar met deze publieke organen.

¹ Een uitvoerige analyse van de werking van het Drempelprojectenprogramma wordt gegeven in bijlage V van het Evaluatie-rapport; wij hebben deze studie van Drs. Klaasse-Bos beknopt weergegeven in ESB van 20 augustus 1969.

² Zitting 1968-1969-10.003- Nr. 6. Voorlopig Verslag, pag. 2.

³ Wij leiden uit dit antwoord af, dat de termen „public agency” en „official agency” als synoniemen kunnen worden gebruikt.

⁴ Zitting 1969-1970-10.003- Nr. 9. Memorie van Antwoord, pag. 3.

Derhalve is zij geen publiek orgaan en zijn haar uitgaven ook geen publieke uitgaven:

In de Memorie van Antwoord kunnen we gelukkig een aanwijzing vinden in welke richting het karakter van de voorgestelde FMO wel kan gaan. We lezen immers: „Zoals bleek, stelt de aangehaalde DAC-definitie de kapitaaloverdrachten van officiële instanties van hogere of lagere orde en derzelve uitvoerende instanties. . . . op één lijn. Het is van belang hierop te wijzen, nu andermaal gevraagd wordt of de FMO als „public agency” kan worden bestempeld”⁵. In gewoon Nederlands staat hier: indien u er goed om denkt dat de kapitaaloverdrachten welke worden verstrekt door de *uitvoerende instantie van een publiek orgaan* gelijk gesteld mogen worden met die van een *publiek orgaan*, dan kunt u gaan inzien dat de FMO een publiek orgaan is.

- Het is duidelijk dat in het laatste gedeelte van de vorige zin wordt gezondigd tegen de logica. Uit de zojuist aangehaalde passage in de Memorie van Antwoord kan slechts één conclusie worden getrokken: De Regering kan de FMO hoogstens zien als een uitvoerende instantie van een publiek orgaan (de Staat). De kapitaaloverdrachten aan ontwikkelingslanden afkomstig van een dergelijke instantie mogen, volgens de DAC-definitie, worden *gelijkgesteld* met overdrachten van publieke organen, *maar zij zijn uiteraard géén publieke uitgaven*. De zes punten waarmee de minister het „publieke karakter” van de FMO wil aantonen⁶ kunnen naar onze mening dan ook alleen bezien worden in het licht van de vraag: voldoet de voorgestelde FMO aan de eisen welke aan een uitvoerend orgaan gesteld mogen worden?

Dat de Staat aan één van zijn uitvoerende organen de nodige middelen verschaft om te functioneren en zekere waarborgen verstrekt, waardoor zijn voortbestaan nagevoeg wordt verzekerd, moet als vanzelfsprekend worden beschouwd. Voor zover de FMO taken gaat verrichten voor rekening van de Staat, vervult zij een functie welke typisch is voor een uitvoerende instantie.

Een tweetal punten, waarin de minister het „publieke karakter” van de FMO mede wil aangeven, betreffen de rechtstreekse invloed van de regering op de faits et gestes van de FMO via haar vertegenwoordigers in het bestuur en in de goedkeuringscommissie. Met name wordt hier gesteld dat de Regering zo nodig kan *voorkomen* dat de bestedingen van de FMO een onvoldoende ontwikkelingskarakter zouden hebben. Dit laatste slaat duidelijk op het feit dat een voorgesteld project getroffen kan worden door het veto-recht van een vertegenwoordiger van de regering in de zes leden tellende commissie, wanneer hij van mening is dat het ontwikkelingskarakter van het project onvoldoende is. Elk project kan echter evenzeer, om welke reden dan ook, getroffen worden door het veto van één der drie vertegenwoordigers van het bedrijfsleven. Geeft de regering hier niet een te grote beslissingsbevoegdheid aan de partner in het uitvoerende orgaan? Een partner, welke bovendien belanghebbende is, daar het gaat om financieringssteun aan het Nederlandse bedrijfsleven. De regering kan immers alleen waarborgen dat er geen bestedingen gedaan worden door de FMO welke *niet* overeenkomstig haar bedoelingen zijn. Zij kan er echter niet voor instaan, dat alle projecten, welke naar haar mening voor steun via de FMO in aanmerking komen, deze steun ook inderdaad ontvangen. De Regering kan dan ook tegenover het parlement niet de *volledige* verantwoordelijkheid dragen voor de uitgaven van de FMO.

In de praktijk zal echter zelden of nooit door een der

leden van de goedkeuringscommissie gebruik gemaakt worden van zijn veto-recht. Dit laatste is ook overeenkomstig de bedoelingen van de regering die nu in de Memorie van Antwoord benadrukt dat, „de commissie besluit met algemene stemmen van de in een vergadering aanwezige leden” en dat, indien verschil van waardering optreedt bij de afweging van belangen „door onderling overleg een gezamenlijk standpunt zal moeten worden gezocht”. Bij dit onderlinge overleg heeft slechts één lid van de commissie het belang van de ontwikkelingslanden als zijn speciale werkterrein, nl. de vertegenwoordiger van de minister zonder portefeuille (Ontwikkelingshulp). Voor de vijf andere leden staan Nederlandse belangen expresso centraal⁷. De vrees blijft derhalve reëel dat de belangen van de ontwikkelingslanden onvoldoende naar voren komen in de commissie.

Dit laatste geldt temeer daar de tot op heden geformuleerde richtlijnen, volgens welke de commissie moet handelen, onvoldoende waarborg zijn dat de bestedingen van de FMO het karakter van ontwikkelingshulp zullen hebben. Om de FMO te maken tot een uitvoerend orgaan, waarvan de uitgaven gelijkgesteld mogen worden met publieke uitgaven, is het noodzakelijk dat:

1. Concrete richtlijnen aan de goedkeuringscommissie worden gegeven (zie het onderstaande).
2. Dat aan de goedkeuringscommissie een aantal „kroonleden” wordt toegevoegd. Door de toevoeging van onafhankelijke ontwikkelingsdeskundigen wordt de paritaire vertegenwoordiging in de commissie een driedelige.
3. Dat de Minister voor Ontwikkelingshulp uiteindelijk beslist over het al dan niet verlenen van steun aan een project. Dit laatste zal vooral van betekenis zijn wanneer de standpunten in de commissie uiteenlopen. Verwacht mag immers worden dat de minister het *eenzijdig* oordeel van een *dergelijke* commissie zal overnemen.

Aanmerkelijk zachtere voorwaarden

Aan de fondsen welke via de FMO naar de ontwikkelingslanden stromen, moet voorts de eis worden gesteld, dat zij verstrekt worden tegen aanmerkelijk zachtere („significantly softer”) dan commerciële voorwaarden, willen zij tenminste gerekend kunnen worden tot de „official development assistance”.

Nu ligt het in de bedoeling dat de FMO financieringshulp gaat verstrekken aan bedrijven in ontwikkelingslanden, waarin het Nederlandse bedrijfsleven een substantieel belang heeft. Zij moet dit gaan doen in de vorm van subsidies, kapitaaldeelname en leningen. Bij de leningen dient onderscheid gemaakt te worden tussen „zachte” leningen en „harde” leningen.

De voorwaarden van de financieringssteun via de FMO kunnen van project tot project verschillen. De voorwaarden welke gemiddeld voor een project gelden, kunnen echter niet „zachter”, worden dan de gemiddelde voorwaarden van de totale actieve financieringen van de FMO. *Subsidies en zachte leningen* zullen verstrekt worden voor het opvangen van aanloopverliezen of voor het dekken van kosten van niet-rendabele onderdelen van overigens ren-

⁵ Memorie van Antwoord, pag. 2, kolom 2.

⁶ Memorie van Antwoord, pag. 2 en 3.

⁷ Overeenkomstig onze formulering in E S B, 20 augustus 1969.

dabel te achten projecten. De subsidies kunnen waarschijnlijk niet volledig gelijk gesteld worden met giften, omdat, indien daartoe aanleiding bestaat, de FMO bedingt dat het bedrag in kwestie haar zo mogelijk wordt terugbetaald⁸. Van de zachte leningen weten we alleen dat zij verstrekt zullen worden „tegen gunstiger voorwaarden dan op de kapitaalmarkt geldende”⁹. *Kapitaaldeelname en harde leningen* kunnen worden verstrekt voor de financiering van de rendabel te achten investeringen.

De rente welke voor de harde leningen in rekening zal worden gebracht zal met een „passende marge” uitgaan boven de rente welke de Staat voor kapitaalmarktleningen moet betalen. Wat de „financiële voorwaarden” van de kapitaaldeelname zullen zijn is zeer moeilijk bij voorbaat te bepalen. De „rente” welke de FMO ontvangt op de aandelen van bedrijven in ontwikkelingslanden bestaat uit dividenden en de winst welke bij verkoop van de aandelen wordt gemaakt. Van deze „rente” zou een vrij goede schatting gemaakt kunnen worden, indien de FMO de aandelen geruime tijd in portefeuille zou houden. Hieromtrent wordt echter in de stukken m.b.t. het onderhavige wetsontwerp geen enkele mededeling gedaan¹⁰.

Eveneens ontbreekt in de overeenkomst tussen de Staat en de FMO enige bepaling m.b.t. de personen of instellingen aan wie de FMO aandelen zal verkopen. Was het niet op zijn plaats geweest, met het oog op de economische ontwikkeling van het land van vestiging van de onderneming, om te bepalen dat deze aandelen indien ook maar enigszins mogelijk verkocht dienen te worden aan personen of instellingen in het ontwikkelingsland?

Hoe hoog zullen nu de gemiddelde voorwaarden zijn van de financieringssteun welke door de FMO verstrekt gaat worden? Voor de bepaling van de gewichten van de diverse vormen van steun gaan we uit van de samenstelling van de uitgaven van de FMO, zoals deze voor het jaar 1971 voorzien zijn in het meerjarenplan voor de ontwikkelingshulp¹¹.

Voor „drempelprojecten” van de FMO is dan f. 60 mln. voorzien. De regering zal f. 15 mln. verstrekken voor subsidies, zachte leningen en kapitaaldeelname. De gemiddelde voorwaarden hiervan zijn, zoals uit het bovenstaande reeds blijkt, en mede gezien het feit dat geen nader onderscheid tussen de drie zojuist genoemde vormen wordt gemaakt, moeilijk vast te stellen. Derhalve moeten we met een grove schatting volstaan. Aldus bepalen we de rente op deze f. 15 mln. op 1 à 4%. De resterende f. 45 mln. (die de FMO op de kapitaalmarkt kan opnemen, onder garantie van de Staat) kan alleen worden gebruikt voor het verstrekken van harde leningen. De rente welke hierop in rekening gebracht zal worden, kan bepaald worden op 9 à 10%.

De gemiddelde rentevoorwaarden van de financieringssteun van de FMO komen aldus uit op 7 à 8,5%. Minister Udink meent deze voorwaarden als „aanmerkelijk zachter dan commercieel” te moeten kwalificeren. Wij delen deze mening niet, maar noemen 7 à 8,5% *harde* voorwaarden. Steun aan bedrijven in ontwikkelingslanden (waarin Nederlandse bedrijven een substantieel belang hebben) tegen deze voorwaarden hoort niet thuis onder het Nederlandse plafond voor ontwikkelingshulp. Wij zijn nl. van oordeel dat ontwikkelingshulp aan bepaalde minimale eisen m.b.t. de financiële voorwaarden moet voldoen. Dit moet los gezien worden van het werken met een „aid content” van leningen of van het rekening houden met rentebetalingen en aflossingen voor de bepaling van de netto hulp welke een land verstrekt. *Iedere* lening dient een bepaalde zacht-

heidsgraad te hebben, wil deze überhaupt als ontwikkelingshulp gekwalificeerd kunnen worden. De leningen met een „aid content” van 61%, welke een grote rol spelen in de nieuwe „DAC-terms”, lijken een goed uitgangspunt. Een lening moet dan minstens in zachtheid overeenkomen met: 30 jaar looptijd, 8 jaar „grace period” en rente 2½%.

Voornaamste doel

Overeenkomstig de DAC-definitie van „official development assistance” kunnen slechts die overdrachten van middelen aan ontwikkelingslanden, welke óók aan de voorwaarde voldoen dat zij als voornaamste doel hebben de bevordering van de economische ontwikkeling en welvaart van deze landen, beschouwd worden als publieke ontwikkelingshulp. In de Ontwerp-overeenkomst staat:

„De commissie verleent haar goedkeuring aan het verlenen van financieringshulp..... alleen ten behoeve van projecten welke naar haar oordeel geacht kunnen worden te strekken ten gunste van de economische en sociale ontwikkeling van het betreffende land in overeenstemming met de bedoelingen van zijn overheid”.

Dit is de algemene richtlijn welke aan de commissie wordt gegeven. Nu stelt de minister zich kennelijk op het standpunt dat elke winstgevende buitenlandse investering voldoet aan deze algemene richtlijn. Dit blijkt o.a. uit het feit dat aan de commissie (afgezien van de „bankiers-criteria” waaraan een project moet voldoen; de art. 3 t/m 6 van de Overeenkomst) slechts één praktisch, concreet, criterium wordt gegeven om een project te toetsen aan de algemene richtlijn: „De projecten waarvoor de FMO financieringshulp verstrekt, dienen uitzicht te bieden op het bereiken van rentabiliteit na een voor het project normale aanloopperiode”.

Zowel het uitgangspunt van de minister, als de algemene richtlijn en het enige concrete toegangscriterium welke aan de goedkeuringscommissie worden gegeven, behoeven enig commentaar. Het uitgangspunt is een onwetenschappelijk apriori. Buitenlandse investeringen *kunnen* een belangrijke en zelfs zeer belangrijke positieve invloed hebben op de economische en sociale vooruitgang in de ontwikkelingslanden. Een positieve invloed is echter een mogelijkheid, *niet* een noodzakelijkheid.

Dat buitenlandse investeringen ook nadelig kunnen zijn voor ontwikkelingslanden wordt niet alleen gedemonstreerd door een aantal gevallen uit de praktijk. Ook alle ons bekende deskundigen, zowel meer praktisch georiënteerden als theoretici, wijzen niet alleen op de potentiële voordelen, maar ook op de mogelijke nadelen welke voor de ontwikkelingslanden verbonden kunnen zijn aan buitenlandse particuliere investeringen. Zo geeft G. M. Meier¹² een voortreffelijke, strikt economische analyse van voor- en nadelen van „private foreign investment”, waarna hij concludeert: „The rational approach to the economic regulation of foreign investment would be to ensure that each foreign investment project meets the criterion of a bene-

⁸ *Ontwerp-Overeenkomst art. 3, lid 2.*

⁹ *Ontwerp-Overeenkomst art. 1, lid 2, onder a.*

¹⁰ *Ook omtrent de looptijden van de „zachte” en „harde” leningen wordt geen enkele mededeling verstrekt; we schatten de looptijden op 5 à 20 jaar.*

¹¹ *Bijlage bij de begroting voor 1969.*

¹² *G. M. Meier: The International Economics of Development, hoofdst. 6.*

fict/cost ratio greater than unity”.

In het Stikker-rapport¹³ komt ook duidelijk naar voren dat aan een aantal voorwaarden moet zijn voldaan, wil een buitenlandse particuliere investering als echt positief voor een land aangemerkt kunnen worden. Dit blijkt o.a. duidelijk uit de twaalf „recommendations to private enterprise” van het rapport. Derhalve dient het uitgangspunt bij de bevordering van particuliere investeringen in ontwikkelingslanden te zijn: *een buitenlandse investering kan zowel een positieve als negatieve betekenis hebben voor een ontwikkelingsland.*

Het toetsingscriterium wordt in de Memorie van Antwoord¹⁴ als volgt toegelicht: „Voor particuliere investeringen welke een groei-effect voor de ontwikkeling van een land willen hebben is immers rentabiliteit een vereiste”. Deze stelling is inderdaad juist; rentabiliteit is een *noodzakelijke* voorwaarde voor het leveren van een positieve bijdrage aan de ontwikkeling van een land. Door het feit dat dit het enige criterium is, wordt echter gesuggereerd dat men de stelling ook mag omdraaien. Dit is evenwel niet geoorloofd. De omgedraaide stelling zou nl. luiden: iedere rendabele investering heeft een positieve invloed op de ontwikkeling van een land. Deze laatste stelling is niet juist. M.a.w.: de eis van rentabiliteit is wel een noodzakelijke maar niet *voldoende* voorwaarde.

De algemene richtlijn is onvoldoende daar het in het Wetsontwerp gaat om projecten welke tot stand komen met steun uit ontwikkelingshulpfondsen. Dat buitenlandse investeringen „een” bijdrage, ook al is deze gering, leveren aan de economische groei van een ontwikkelingsland is een eis welke aan *elke* investering gesteld moet worden¹⁵. Wanneer het echter gaat om het bevorderen van investeringen d.m.v. *hulpgelden* mogen en moeten, zowel door de ontwikkelingslanden als door de Nederlandse Regering, hogere eisen gesteld worden. *Projecten behoren eerst voor steun uit hulpfondsen in aanmerking te komen wanneer zij een substantiële bijdrage (uiteraard gerelateerd aan de grootte van het project) leveren aan de economische en sociale ontwikkeling van het desbetreffende land.* Een dergelijke eis mag en moet gesteld worden omdat de fondsen welke voor ontwikkelingshulp worden uitgetrokken alternatieve aanwendingsmogelijkheden hebben: deze fondsen moeten zodanig besteed worden dat zij een zo groot mogelijke bijdrage leveren aan de economische en sociale ontwikkeling der arme landen.

In het licht van de zojuist geformuleerde algemene eis t.a.v. projecten welke met steun van hulpgelden tot stand komen, dient een aantal concrete criteria te worden uitgewerkt waaraan elk voorgesteld project moet voldoen. Alleen op deze wijze nl. krijgt de uitgebreide „goedkeuringscommissie” (en ieder individueel lid van de commissie) een duidelijke opdracht. Volledig uitgewerkte criteria kunnen op deze plaats niet gegeven worden. In een aantal punten geven wij slechts de belangrijkste factoren aan, waarmee bij de beoordeling van projecten o.i. rekening moet worden gehouden:

1. In de Memorie van Antwoord staat expliciet dat de Regering met het onderhavige wetsontwerp een samengaan *beoogt* van het belang van het Nederlandse bedrijfsleven met dat van natuurlijke of rechtspersonen in het ontwikkelingsland¹⁶. Dit samengaan (bijv. in een „joint venture”) dient men niet slechts te beogen, het behoort een dwingende eis te zijn voor de goedkeuring van een project. Ook Stikker acht dit „samengaan” van grote betekenis, daar geldt: „Joint ventures are an effective means of associating

foreign private enterprise with development and at the same time helping to build up a local capital market”¹⁷.

2. Traditioneel heeft een zeer groot gedeelte van de buitenlandse particuliere investeringen in ontwikkelingslanden plaatsgevonden in de plantage-landbouw en in de mijnbouwsector. Deze investeringen zullen, ook *zonder* stimulering via ontwikkelingshulp, in de toekomst doorgaan. Bovendien is juist in deze sectoren het gevaar groot dat buitenlandse investeringen eerder een negatieve dan positieve betekenis hebben voor de ontwikkelingslanden. De ontwikkelingslanden prefereren bovendien buitenlandse investeringen in industrieën die landbouwproducten verder verwerken, produceren voor de export of voor importsubstitutie¹⁸. Dit is ook niet verwonderlijk daar dit juist de sectoren zijn, die bijdragen tot de noodzakelijke verandering in de produktiestructuur van de ontwikkelingslanden¹⁹. Conclusie: projecten in de plantage- of mijnbouwsector mogen niet in aanmerking komen voor steun via ontwikkelingshulp.

3. Grote aandacht verdient de *samenstelling* van het financiële aandeel van een Nederlandse onderneming in een project: de verhouding tussen het risicodragend kapitaal (aandelen) en de leningen welke vanuit Nederland worden verstrekt. Onder de huidige „bankierscondities” van de FMO²⁰ bestaat de mogelijkheid dat slechts 20%, of nog minder, van de Nederlandse inbreng in een „joint venture” bestaat uit risicodragend kapitaal. Realisatie van een dergelijk project heeft o.a. tot gevolg dat, door de hoge rentelasten, de winst van de onderneming in het ontwikkelingsland kunstmatig wordt gedrukt; dat een korte-termijnbeleid in de hand wordt gewerkt omdat het werkelijke „risicodragende” belang slechts beperkt is; dat de aflossingen van de leningen een druk op de betalingsbalans van het ontwikkelingsland uitoefenen. Derhalve: aan de *samenstelling* van het financiële aandeel van de Nederlandse onderneming in een project behoort de eis gesteld te worden dat een belangrijk deel uit risicodragend kapitaal bestaat. Onze gedachten gaan uit naar een minimum van 50 of 60%.

4. Welke bijdrage gaat een voorgesteld project aan de *werkgelegenheid* leveren? Neemt de werkgelegenheid door het project inderdaad toe? Of worden door dit project elders in de economie zoveel arbeidsplaatsen vernietigd, dat het netto resultaat negatief is? Vervolgens dient men zich af te vragen of de bijdrage van het project aan de werkgelegenheid wel zo groot mogelijk is, m.a.w. of door de

¹³ D. U. Stikker: *Unctad-rapport, TD/35/Supp. 1.*

¹⁴ *Pag. 4., kolom 1.*

¹⁵ *Gezien het zwakkere maatschappelijke tegenspel in de ontwikkelingslanden dan in bijv. Nederland, komt het gewenst voor, dat de regeringen van de rijke landen er op gaan toezien, dat elke investering vanuit hun landen aan deze eis voldoet.*

¹⁶ *Memorie van Antwoord 10.003, pag. 2, kolom 1.*

¹⁷ *Stikker, op.cit, pag. 203.*

¹⁸ *G. M. Meier, op.cit, pag. 151.*

¹⁹ *J. Pronk: „De relatie Bedrijfsleven — Internationale Ontwikkelingssamenwerking”, in: Interkerkelijk Vredesberaad, cahiers voor vredesvraagstukken (4), pag. 54-55.*

²⁰ *De art.: 3, 5 en 6 van de Ontwerp-Overeenkomst.*

onderneming het produktieproces zoveel mogelijk wordt aangepast aan de overvloedig beschikbare goedkope arbeid in ontwikkelingslanden. De problematiek t.a.v. de kwalitatieve bijdrage van een project aan de werkgelegenheid omvat zeer veel aspecten²¹. Vragen moeten opkomen als: welk soort arbeid wordt door de nieuwe onderneming gevraagd?; betreft het voor een groot deel geschoolde arbeid, welke ook in een ontwikkelingsland schaars is, zodat het in feite gaat om het weghalen van mensen bij reeds bestaande bedrijven?, of heeft het bedrijf ook veel ongeschoolde krachten nodig? Gaat de onderneming ook zelf mensen een (aanvullende) opleiding geven? Deze laatste vraag raakt een vaak genoemd voordeel van buitenlandse investeringen, nl. hun inbreng op het gebied van technische kennis en know-how. Wordt deze kennis werkelijk overgedragen? Krijgen de mensen uit het ontwikkelingsland de reële mogelijkheid om middelbare en leidinggevende functies in het bedrijf te gaan innemen? Alleen wanneer deze vragen bevestigend beantwoord kunnen worden, is er sprake van een inbreng-in-het-ontwikkelingsland van technische kennis en know-how. Een belangrijk onderdeel van het kwalitatieve aspect van de werkgelegenheid betreft de „sociale voorzieningen” van de onderneming (losse arbeidskrachten, arbeid van vrouwen en kinderen, veiligheidsvoorzieningen, medische verzorging, huisvesting e.d.). Hoewel op dit punt moeilijk universele criteria zijn te geven, dient elk project toch aan minimale eisen te voldoen; eisen welke naar onze maatstaven minimaal zijn voor een bedrijf in een ontwikkelingsland, waarbij een Nederlandse onderneming een substantieel belang heeft.

5. Welke bijdrage levert het project aan de *inkomensvorming* in het ontwikkelingsland? Slechts twee aspecten worden hier belicht:

a. Neemt door de uitvoering van dit project inderdaad het inkomen toe? Dit wordt niet alleen bepaald door de invloed op de werkgelegenheid, maar ook door het effect op de winsten (en besparingen) van reeds bestaande ondernemingen, welke misschien door het nieuwe (gedeeltelijk) buitenlandse bedrijf worden weggeconcurrereerd. Met name moeten eventuele „adverse effects on domestic saving”²² worden afgetrokken van de directe „benefits” van een project.

b. Wordt de winst van de onderneming inderdaad volkomen correct bepaald? Of vindt er overheveling van winsten naar de moederonderneming plaats, bijv. door leveranties van de dochteronderneming tegen te lage (verreken-) prijzen te laten plaatsvinden? Zijn de betalingen van royalties, management fees e.d. echt vergoedingen voor „diensten” van de moedermaatschappij, of zit in deze betalingen een stuk winst verborgen? Worden alle winsten uitgekeerd of worden zij gedeeltelijk geherinvesteerd in het ontwikkelingsland? De winsten vormen praktisch het enige gedeelte van het door de onderneming gecreëerde inkomen waaruit gespaard en geïnvesteerd kan worden. Bij een werkelijke identificatie van de buitenlandse investeerder met het ontwikkelingsland en zijn problemen²³ (enorm kapitaalgebrek) zal een belangrijk gedeelte van de winst (men moet denken in termen van minstens 50%), indien ook maar enigszins verantwoord, worden geherinvesteerd in het ontwikkelingsland. Dit is een van de belangrijkste factoren, welke bepalend zijn voor de betekenis-op-lange-termijn van een project.

6. *De betalingsbalans*. De problematiek rondom de transfer van winsten e.d. wordt allerwege in de literatuur voldoende

belicht. Wij stellen slechts twee vragen. Wordt exporteren door de nieuwe onderneming misschien „onmogelijk” gemaakt door de moedermaatschappij of worden exportmogelijkheden volledig uitgebuit? Importeert het nieuwe bedrijf zo weinig mogelijk door zoveel mogelijk te kopen in het land van vestiging?

Stimulering van kapitaalstroom?

Zal de financieringssteun via de FMO (voorzien: f. 60 mln. in 1971) een zodanig effect hebben dat de stroom van particuliere investeringen vanuit Nederland naar ontwikkelingslanden in enkele jaren met minstens 100 à 150% zal toenemen? Wij noemden deze verwachting ongefundeerd optimistisch²⁴. De minister wuift bedenkingen tegen de ruime opzet van de FMO weg door aan te voeren dat er geen middelen verloren gaan, indien de bestedingen van de FMO in trager tempo verlopen dan voorzien²⁵. Het later ontvangen van ontwikkelingshulp betekent echter wel een reëel *verlies* voor de ontwikkelingslanden! Is deze laatste overweging voor de minister geen voldoende aanleiding om voorzichtiger te werk te gaan? Een voorzichtigheid welke te meer noodzakelijk is daar ook van de zijde van het Nederlandse bedrijfsleven wordt gesteld „in de komende jaren geen grote toeloop te verwachten voor investeringen in ontwikkelingslanden met hulp van de FMO”²⁶.

De FMO richt zich *mede* op de bevordering van investeringen in ontwikkelingslanden door middelgrote Nederlandse bedrijven. Door de FMO kan dus ook financieringssteun verleend worden voor projecten van Nederlandse concerns. Bestaat bij deze grote ondernemingen hiervoor wel belangstelling? Veel belangrijker is de vraag: hebben zij behoefte aan dergelijke financiële steun? Is het denkbaar dat een concern terugschrikt van een aantrekkelijke investering in een ontwikkelingsland, omdat de „aanloopkosten” aan de hoge kant zijn? Kan er een „drempel” zijn waar juist de FMO hem overeen helpt? Dergelijke gevallen zullen zich, naar onze mening, zelden of nooit voordoen.

Derhalve is het noodzakelijk om de „FMO-activiteiten” *primair en niet „mede”* te richten op middelgrote ondernemingen. Steun aan een project van een grote onderneming zou hoogstens slechts bij wijze van uitzondering (als het bestaan van een „drempel” echt kan worden aangetoond) mogen zijn toegestaan.

Subsidies en „zachte” leningen van de FMO zijn o.a. bestemd voor het opvangen van aanloopverliezen. Kunnen *alle* aanloopverliezen in aanmerking worden genomen? Dit wordt wél gesuggereerd, maar mag niet bedoeld zijn. Alleen dat gedeelte van de aanloopverliezen dat uitgaat boven normale aanloopverliezen behoort voor steun in aanmerking te komen. Normale aanloopverliezen zijn nl. inherent aan elk project en daarom voor geen enkele onderneming een aanleiding om een voorgenomen project niet uit te voeren.

²¹ O.a. behandeld door Drs. Klaasse-Bos, op.cit.

²² G. M. Meier, op.cit., pag. 143-144.

²³ Op de noodzaak hiervan wordt door Stikker sterk de nadruk gelegd.

²⁴ E S B, op. cit., pag. 805, kolom 1.

²⁵ Memorie van Antwoord, 10.003, pag. 4, kolom 1.

²⁶ Mr. Meynen, voorzitter van de Commissie Ontwikkelingslanden van de Raad van Nederlandse Werkgeversverbonden, in hearing van de Kamercommissie-FMO, Zitting 1968-1969-10.003.

Indien wordt tegemoetgekomen in excessief hoge aanloopverliezen en in de kosten van „onrendabele delen”²⁷ van een project, bestaat er dan nog behoefte aan verdere financieringssteun? Kan men dan nog stimuleren door middel van harde leningen of kapitaaldeelnames? Wij achten het hoogst onwaarschijnlijk dat een gezonde Nederlandse onderneming die wil investeren in een volledig rendabel project (nadat subsidies en/of zachte leningen zijn toegezegd) niet zelf in staat zal zijn om hiervoor eigen of vreemd vermogen aan te trekken²⁸. Dat van de bankiersfunctie welke aan de FMO is toegedacht (het verstrekken van harde leningen en aandelenkapitaal) ook maar enige stimulerende werking zal uitgaan, moet dan ook welhaast uitgesloten worden geacht. Zowel om deze reden, als vanwege de harde voorwaarden van deze „bankiersmiddelen” moet de conclusie luiden: zij horen niet thuis onder het nieuwe drempelprojectenprogramma, indien men dit programma tenminste als een onderdeel van de Nederlandse hulpverlening wil blijven beschouwen. Wanneer de Regering meent dat er toch wel behoefte is aan een gespecialiseerde bank voor de financiering van investeringen in ontwikkelingslanden, dan lijkt de Nederlandse Investeringsbank voor Ontwikkelingslanden de aangewezen instelling. Zij fungeert dan als een gespecialiseerde bankinstelling ten behoeve van het Nederlandse bedrijfsleven en de door haar verstrekte middelen tegen commerciële of bijna-commerciële voorwaarden mogen uiteraard ook niet onder het plafond voor ontwikkelingshulp worden gebracht.

Buitenlandse voorbeelden

In de Memorie van Antwoord wordt vrij veel aandacht geschonken aan de buitenlandse voorbeelden van de FMO. Op zich is dit „zich spiegelen aan anderen” uiteraard niet erg relevant. Nederland moet in de eerste plaats trachten te bereiken, en is daarvoor volledig verantwoordelijk, dat het eigen aandeel in de wereldhulpverlening optimaal wordt verzorgd. Men kan hoogstens trachten uit de ervaringen van andere landen lering te trekken en men mag slechts de goede elementen uit de programma's van andere donerlanden overnemen.

Wat het eerste punt betreft: door de minister wordt geen melding gemaakt van het feit dat zowel het Britse als het Duitse bedrijfsleven²⁹ slechts weinig belangstelling hebben getoond voor de faciliteiten van respectievelijk de Commonwealth Development Corporation (CDC) en de Deutsche Entwicklungsgesellschaft (DEG)³⁰. Waren deze ervaringen misschien niet belangrijk genoeg om rekening mee te houden bij de planning van de omvang van het FMO-programma?

Van de positieve elementen in de buitenlandse voorbeelden, welke men had kunnen overnemen in het huidige wetsonwerp, stippen we er enige kort aan. De CDC kan ook projecten uitvoeren alleen in samenwerking met de overheid van een ontwikkelingsland en/of met lokale ondernemers. Het gaat dan dus puur om de bevordering van het lokale bedrijfsleven (en niet om de bevordering van Britse investeringen in ontwikkelingslanden). Ook verleent de CDC zelf technische hulp aan het lokale bedrijfsleven, terwijl „Special emphasis is in fact given to the building up of local management 'cadres'”³¹. Over deze, beslist positieve, elementen in de CDC (uiteraard zijn er ook negatieve) wordt in de Memorie van Antwoord eveneens niets gezegd.

Wél kunnen we lezen dat de DEG (op één aandeel na) een staatsbedrijf is. In haar middelenbehoefte wordt dan

ook voor 100% voorzien door de Duitse schatkist. Dit in tegenstelling tot de thans voorgestelde FMO, die beschouwd kan worden als een „joint venture” tussen de overheid en het bedrijfsleven³², terwijl zij ook zelf middelen op de kapitaalmarkt kan opnemen.

Deze zeer beknopte opmerkingen leiden tot de volgende conclusie. De mogelijke betekenis van het kijken naar buitenlandse voorbeelden kan en mag slechts beperkt zijn. Van deze beperkte mogelijkheden is echter onvoldoende gebruik gemaakt bij het opstellen van het huidige wetsonwerp. In de Memorie van Antwoord valt de nadruk op de punten van overeenkomst tussen de buitenlandse organen en de voorgestelde FMO, terwijl aan de verschillen nauwelijks aandacht wordt besteed. Het kan echter niet sterk genoeg benadrukt worden dat het FMO-voorstel op zijn eigen merites voor de sociale en economische vooruitgang van de ontwikkelingslanden beoordeeld dient te worden, los van welke buitenlandse voorbeelden dan ook.

Ontwikkelingsbanken

Het ligt in de bedoeling dat de FMO gaat optreden als „trustee” voor de Nederlandse hulp aan nationale ontwikkelingsbanken en dat zij de bestaande „trustee”-activiteiten van de Nederlandse Overzeese Financieringsmaatschappij op dit gebied overneemt. N.a.v. het wetsonwerp merkten wij op, dat deze handelswijze het risico met zich mee brengt, dat het ontvangende land niet vrij is in de keuze van de private activiteiten welke het wil steunen³³.

In de Memorie van Antwoord wordt thans gezegd „dat de FMO door haar trustee-functie mogelijkheden krijgt Nederlandse ondernemingen in ontwikkelingslanden, ook die welke reeds van de FMO subsidies, zachte of harde leningen kregen, verder te steunen”³⁴. Het staat nu dus vast, dat de FMO invloed gaat uitoefenen op de bestedingen van de Nationale Ontwikkelingsbanken. Er is hier van een ongerechtvaardigde „binding” van de hulpverlening sprake. Het argument dat andere donors dit ook doen, spreekt ons niet aan. De Nationale Ontwikkelingsbanken behoren volledig vrij te zijn in de besteding van de hulp, welke zij ontvangen. Zij moeten volledig vrij kunnen beslissen of ook Nederlandse ondernemingen in aanmerking komen voor financieringssteun van hun kant. De Nederlandse hulp aan Nationale Ontwikkelingsbanken behoort derhalve uitsluitend een aangelegenheid te zijn van het ministerie. Met globaal toezicht op de gestie van de diverse ontwikkelingsbanken kan worden volstaan.

C. Lagerberg
J. Vingerhoets

²⁷ Op pag. 3 van de Memorie van Toelichting worden als voorbeelden hiervan gegeven: de aanleg van een bedrijfsweg, een spoorwegaansluiting, de oprichting van een vakschool, een proeffabriek, het verrichten van exploratiewerkzaamheden.

²⁸ Ook de politieke risico's kunnen worden gedekt.

²⁹ De Franse „Caisse Central” kan onmogelijk als een voorbeeld voor de FMO aangemerkt worden.

³⁰ Drs. A. Klaasse-Bos, op.cit., pag. 103-104.

³¹ ODI: *British Development Policies — Needs and Prospects* 1968, pag. 73.

³² Jaarverslag 1968 van de Federatie van Katholieke en Protestants-Christelijke Werkgevers Verbonden, pag. 48.

³³ ESB, op.cit., pag. 805.

³⁴ Memorie van Antwoord, 10.003, pag. 6, kolom 1.

Horecabedrijven in de houdgreep

Tot de goede voornemens van de redactie in het nieuwe jaar valt ook te rekenen een regelmatige rubriek, waarin steeds weer een andere bedrijfstak wordt „doorgelicht”. In deze eerste aflevering van die rubriek wordt het horecabedrijf besproken. De auteur van deze bijdrage, Dr. M. C. Tideman, is directeur van het Adviesbureau voor Toerisme en Horeca.

De titel van deze beschouwing is ingegeven door de omvangrijke reeks bedrijfssluitingen die in dit jaar in deze sector van het bedrijfsleven noodzakelijk blijken te zijn. Met zo'n bedrijfssluiting gaat niet alleen werkgelegenheid verloren in een dienstensector die juist zou moeten bloeien gezien de toenemende vrije-tijdsbesteding, maar er is ook een micro-sociaal aspect in mineur aan verbonden. Vele middenstanders die tientallen jaren lang hebben gezwoegd om hun kleinbedrijf tot middenbedrijf (grens: 25 werkbare personen) op te werken, komen nu in het moeilijke jaar 1969 tot de ontdekking zichzelf voorbij te zijn gehold. Zij hebben zoveel aandacht gegeven aan uitvoerende arbeid, dat er geen (voldoende) tijd voor kritisch nadenken over de economische kant van hun bedrijfsvoering overbleef, laat staan tijd en geld voor vernieuwing en aanpassing aan de gewijzigde marktsituatie. Het bedrijf is dan vaak verouderd en brengt bij verkoop slechts een fractie op van de verwachte prijs, hetgeen een belangrijke vermindering van het oudedagsinkomen betekent. Deze trieste sociale gevolgen van de ontwikkeling in de horecasector, waar volgens CBS-gegevens ¹ het arbeidsvolume van loontrekkers (53.000 in 1968) dat van zelfstandigen (42.000) door het grote aantal medewerkende gezinsleden maar weinig overtreft, rechtvaardigen temeer een economische analyse.

Omzetverdeling

De bestedingen in Nederlandse horecabedrijven zijn, blijkens de Nationale Rekeningen van het CBS, te verdelen in die van achtereenvolgens:

- a. particulieren;
- b. overheid;
- c. bedrijven;
- d. buitenland.

De laatste bestedingen zijn te becijferen door toerekening aan de horecasector van een bepaald percentage van de door de Nederlandsche Bank vastgestelde deviezenontvangsten uit het reisverkeer ². Over de berekening van de drie andere afzetcategorieën willen wij het hier niet hebben; dat voert ons te ver en is een zeer technische aangelegenheid. Wij volstaan met de vermelding dat de betrouwbaarheid van de cijfers afneemt naarmate de detaillering toeneemt, maar dat het materiaal vooral voor tijdreeksen zeer wel te gebruiken is. Wij geven allereerst de omzetverdeling in de laatste vijf jaren (tabel 1).

De totale omzetstijging is uiterst onbevredigend; nog niet zozeer in vergelijking met de 60% stijging van de

Tabel 1.

Omzetverdeling in de horecabedrijven 1963-1968 (in f. mln.)

	1963	1964	1965	1966	1967	1968	Stijging in % 1963- 1968
Particulieren	705	797	835	998	1.072	1.074	52
Overheid	46	53	46	51	56 a)	60 a)	30 a)
Bedrijven	175	196	204	230	248 a)	260 a)	49 a)
Buitenland	370	419	479	478	515 b)	556 b)	50 a)
Totale omzet	1.296	1.465	1.564	1.757	1.890	1.950	50 a)

Bron: Nationale Rekeningen 1968, CBS (behoudens eigen ramingen).

a) Eigen raming.

b) In verband met de sedert 1967 door de Nederlandsche Bank ingevoerde grotere toerekening van goederenaankoop door buitenlanders buiten de grensstreek aan het reisverkeer hebben wij het toerekeningspercentage aan de horecasector sedertdien verlaagd.

produktiewaarde van het totale Nederlandse bedrijfsleven als wel bij eliminering van de opgetreden prijsstijging. Deze was voor het horecaproduct 40% in deze vijf jaren (voor de totale productie 18%); het produktievolume is dus in de Nederlandse horecabedrijven in de periode 1963-1968 gestegen met nauwelijks 8% tegen 36% voor het totale Nederlandse bedrijfsleven!

Arbeidsproductiviteit

Een vermeerdering van het produktievolume met 8% in vijf jaren laat uiteraard nauwelijks ruimte toe voor een vermeerdering van de arbeidsproductiviteit; dit zou slechts het geval kunnen zijn bij een tamelijk omvangrijke daling van het aantal werkkrachten in de horecasector. De in noot 1 genoemde CBS-gegevens wijzen hierop echter niet: daarin wordt een stijging geconstateerd van het arbeidsvolume van 5 à 6%, een toename die in deze in het algemeen slecht renderende bedrijfsgroep nota bene groter is dan die in het totale Nederlandse bedrijfsleven (3 à 4%) voor dezelfde periode (1963-1968). Vandaar dat de productie in constante prijzen per werkkraft ongunstig verloopt (tabel 2).

Duidelijk blijkt uit deze tabel dat de arbeidsproductiviteit in de horeca in de afgelopen vijf jaren nauwelijks is gestegen (en sedert 1964 zelfs in het geheel niet) en dat hier een heel groot knelpunt ligt naast de vermelde prijsstijging;

¹ Statistisch Bulletin, 1969, no. 62.

² Zie ESB van 23 juli 1969: „Vreemdelingenverkeer en betalingsbalans”.

natuurlijk zijn deze twee punten ook weer onderling van elkaar afhankelijk.

Tabel 2.

Productie, arbeidsvolume en -productiviteit in de horecabedrijven, 1963-1968

Omzet (in f. mln.)	Index omzet	Prijs- index	Index produk- tievolu- me b)	Arbeids- volume (× 1.000) c)	Omzet per werkkracht (× f. 1.000) in lo- pende prijzen d)	Index arbeids- produk- tiviteit e)	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1963	1.296	100	100	90	14,4	14,4	100
1964	1.465	113	107	105	92	15,9	103
1965	1.564	121	115	105	93	16,8	101
1966	1.757	136	126	107	95	18,5	102
1967	1.890 a)	146	132	111	96	19,7	103
1968	1.950 a)	151	140	108	95	20,5	102
1969 a)	1.900	147	153	96	94	20,2	92

Bron: Verspreide gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

a) Eigen raming.

b) Omzet in lopende prijzen (kolom 2) gedeeld door prijsindex (kolom 3).

c) In manjaren: 2 seizoenkrachten voor een halfjaar gelden als 1 manjaar, de echtgenote die altijd 3 uur per dag in het bedrijf werkt, voor 1/3 manjaar.

d) Kolom 1 gedeeld door kolom 5.

e) Dit is in constante prijzen, dus kolom 6 gedeeld door kolom 3.

Nu mag een stijging van de arbeidsproductiviteit in de horeca van 2% in de jaren 1963-1968 niet worden vergeleken met het overeenkomstige percentage van 30 voor het totale bedrijfsleven: dienstensectoren hebben altijd een lagere stijging door:

1. een zeer grote spreiding van de vraag in de tijd: de vraag naar hotelbedden in het winterhalfjaar is nauwelijks de helft van die in de zomer en de productie is gefixeerd op een bepaald niveau;
2. het voorgaande is des te erger, omdat geen voorraadproductie mogelijk is: verhuur van een leegstaand hotelbed op een ander tijdstip, namelijk wanneer de vraag groter is dan het aanbod, is onmogelijk;
3. serieproductie, die de productiviteit in vele industriële bedrijven zo sterk opvoert, is in de horecasector vrijwel onmogelijk: het produkt is daarvoor te heterogeen;
4. de arbeidskostenquote ligt in de horecabedrijven op 43, hetgeen aanzienlijk hoger is dan in de industrie (ca. 30).

Kostenopbouw

In de jaarlijkse *Nationale Rekeningen* van het CBS worden de produktiekosten in enige grote groepen verdeeld:

1. Verbruik.
2. Afschrijvingen.
3. Toegevoegde waarde.

Er zijn uiteraard wel meer gedetailleerde kostenanalyses, die door het CBS worden gepubliceerd in de zgn. Input-Output-tabellen, maar die zijn van minder recente datum dan de hier gehanteerde cijfers. Wij laten nu eerst de ontwikkeling van de kostenopbouw in de horecabedrijven zien gedurende de laatste vijf jaar (tabel 3).

Reeds constateerden wij een vrijwel constante arbeidsproductiviteit, d.w.z. dat het produktievolume per werkkracht nauwelijks was gestegen in de afgelopen vijf jaren. Dit kan zijn oorzaak hebben in:

1. een onvoldoende stijging van het produktievolume;
2. een relatief te groot aantal arbeidskrachten.

Beide oorzaken doen hier opgeld. De in tabel 3 genoemde loonsom stijgt namelijk meer dan de loonvoet, omdat het aantal loontrekkers in 1963 49.000 bedroeg en in 1968 53.000, na in het voorafgaande jaar zelfs duizend manjaren hoger te zijn geweest³.

Tabel 3.

Kostenopbouw horecabedrijven 1963-1968

	1963 (in f. mln.)	(in %)	1964 (in f. mln.)	1965 (in f. mln.)	1966 (in f. mln.)	1967 c) (in f. mln.)	1968 c) (in f. mln.)	(in %)
Verbruik.....	685	53	772	832	930	1.000	1.030	53
Afschrijvingen	57	4	61	63	69	75	75	4
Lonen a).....	407	31	465	497	560	595	650	33
Netto winst....	147	11	167	172	198	220	195	10
Totale produktie- waarde.....	1.296	100 b)	1.465	1.564	1.757	1.890	1.950	100

Bron: *Nationale Rekeningen*, 1967 en 1968, CBS.

a) Inclusief sociale lasten.

b) Afrondingsverschil.

c) Eigen raming.

³ *Statistisch Bulletin*, 1969, no. 62.

(I.M.)

Een nieuw
herkenningsteken
van de Friesland Bank

Een snel groeiende bank.
Gunstige rentecondities.
Geen omzetprovisie.
Balanstotaal f 321.5 miljoen.
Grootste bank van Friesland.

Friesland Bank

16 vestigingen in Friesland.

Hoofdkantoor:
Leeuwarden, Zaailand 110.

Het is dus niet alleen de *prijs van de arbeid* die is toegenomen, ook de hoeveelheid. Het eerste hoort dan eveneens te gelden voor de netto winst, die immers bestaat uit:

1. ondernemersloon;
2. beloning medewerkende gezinsleden;
3. reserve voor eventuele toekomstige verliezen die anders het gezinsinkomen op een onaanvaardbaar laag peil brengen bij een eventuele verliesgevende exploitatie;
4. reserve voor uitbreidingsinvesteringen (vervanging hoort uit afschrijvingen te kunnen worden gefinancierd).

Gelet op het lage afschrijvingspercentage — 4% blijktens tabel 3 tegenover 9% voor het totale bedrijfsleven — is het helaas onwaarschijnlijk dat de onder 3 en 4 genoemde reservering een bevredigend deel van de netto winst zullen uitmaken. Dat betekent dat ook de netto winst nagenoeg volledig kan worden beschouwd als beloning voor arbeid. De arbeidskostenquote in de horeca is derhalve 43 (33% loonkosten + 10% netto winst).

De gevolgen voor de hoogte van deze quote bij een voortgaande stijging van de prijs van de arbeid, die tweemaal zo sterk is als die van de overige kosten, komt in het rekensommetje van tabel 4 tot uiting.

Tabel 4.

Hoogte van de arbeidskostenquote, door verschil in prijsstijging t.o.v. overige kosten, 1968-1975

	Verhouding		Prijsstijging in %		Verhouding 1975	
	1968	per jaar	in 7 jaar	Absoluut	Relatief	
Arbeidskosten	43	8	71	74	50	
Overige kosten	57	4	32	75	50	
Totaal	100			149	100	

Hiermede is genoegzaam aangetoond dat de toekomst voor de horecabedrijven in hoge mate bepaald wordt door bovengenoemde ontwikkeling van de arbeidskosten. Te weinig zien vele ondernemers het belang en de enorme invloed van deze ontwikkeling in en weten ernaar te handelen.

Ondernemersinkomen

Uit het voorgaande bleek reeds dat het ondernemersinkomen een — doorgaans schamele — restpost is in de bedrijfsvoering. Als de netto winst gedeeld wordt door het aantal zelfstandigen, is het resultaat voor 1968 een inkomen van gemiddeld f. 4.600 per zelfstandige; dit is 28% meer dan in 1963. De stijging van de kosten van levensonderhoud in die vijf jaren bedroeg 26%; er is dus gemiddeld vrijwel geen reële inkomensverbetering voor de zelfstandige geweest!

Daar het aantal der ondernemingen in de horeca circa 2/3 deel is het van aantal zelfstandigen in die sector, zal het ondernemersinkomen 1½ maal zo hoog zijn als het inkomen per zelfstandige, derhalve gemiddeld ongeveer f. 7.000. Ook al wordt in aanmerking genomen dat een belangrijk deel van de privé uitgaven voor voeding en wonen overbodig is (loon in natura), dan nog is dit inkomen sociaal maar ook economisch onbevredigend.

Toekomst

Hiervoor noemden wij reeds als belangrijke oorzaak van de ongunstige ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit: een onvoldoende stijging van het produktievolume. Die produktie is afhankelijk van:

(I.M.)

1. particulieren;
2. zakenlieden;
3. buitenlanders.

Het zijn vooral de onder 1 en 3 genoemde categorieën waarvan de bestedingen onvoldoende toenemen. Bij de particulieren speelt niet alleen de genoemde, drastische prijsverhoging een rol, maar ook het feit dat het produkt dat vele Nederlandse horecabedrijven aanbieden onvoldoende bevrediging schenkt. De bedrijfsvoering is vaak nog te traditioneel, te ouderwets, zodat aan twee belangrijke factoren van het hedendaagse mens zijn te weinig aandacht wordt geschonken: modern en vrij.

In horecatermen houdt dit in een grote mogelijkheid van vrij bewegen, van vrije keuze uit een leesbare spijskaart, eventueel counter-service of zelfbediening. Het moderne komt bijv. bij visuele presentatie tot uiting: haal de keuken in de eetzaal, toon voor zover mogelijk bereiding der spijzen; het produkt is dan letterlijk dichterbij de consument.

Op deze sociaal-psychologische, deels vaktechnische aspecten kan hier niet verder worden ingegaan. Wél op een andere factor van toenemende betekenis: de zeer sterk stijgende reisuittgaven van Nederlanders in het buitenland. In 1963 bedroegen deze f. 775 mln., twee jaren later f. 1.120 mln., in 1968 f. 1.659 mln. en in het nu verstreken jaar zal de twee miljard gulden wellicht worden overschreden. Bij herhaling stelden wij hiervoor een elasticiteit van 0,57 à 0,59 vast voor de invloed op het consumptievolume in de horeca. Bij een vermoedelijke stijging van deze reisuittgaven in 1969 van 20% betekent dit uit dien hoofde alleen al een daling van de consumptieve bestedingen in de horeca met bijna 12%.

In de toekomst is niet te verwachten dat de reisverkeersuitgaven zullen afnemen; voldoende compensatie door stijging van de reisverkeersontvangsten, die in 1969 o.i. tot f. 1.150 mln. zullen zijn teruggelopen, is slechts mogelijk bij een veel sterkere, meer geconcentreerde en doelbewuste aanpak (zie onze conclusie in *ESB* van 23 juli jl.).

Vele horecabedrijven gaan ontegenzeggelijk een zorgelijke toekomst tegemoet indien niet de bedrijfsvoering drastisch wordt gewijzigd, zodat met minder (loon)kosten een produkt wordt gebracht dat de consument beter aanspreekt. Daarvoor is snel collectief beraad vereist, vooral ook met het onderwijs.

M. C. Tideman

Europa- bladwijzer

De geschiedenis van de Europese Gemeenschappen is er een van hollen en stilstaan. De vliegende start van het Schumanplan werd gevolgd door het echec van de Defensie-gemeenschap, en dat weer door de Messina-conferentie en het rapport-Spaak. We hebben de afremming van de EGKS gekend en de versnellingsbesluiten in de EEG, de euforie van de overgang naar de tweede etappe — met de inzet van het gemeenschappelijk landbouwsysteem — en het afbreken van de onderhandelingen met Engeland een jaar later; de crisis van 1965 en het moeizaam herstel daarna, het succes van de Kennedy-onderhandelingen en de kater toen het hernieuwde verzoek van Groot-Brittannië in de ijskast ging, desondanks gevolgd door de voltooiing van de douane-unie voor industriële producten in juli 1968 en de eerste besluiten over wat een gemeenschappelijk vervoerbeleid zal worden. Het afgelopen jaar, het laatste van de overgangperiode, zette somber in: geen uitzicht op versoepeling van het Franse standpunt, toenemende monetaire moeilijkheden, steeds sterker blijken van de neiging bij alle Lidstaten nationale oplossingen voor hun problemen te zoeken en eigenmachtig door te zetten, steeds minder blijken van communautaire solidariteit.

Hoe sterk lijkt aan het eind van 1969 dit beeld veranderd te zijn! De topconferentie in Den Haag schijnt het sein voor een nieuwe versnelling te hebben gegeven. In enkele weken bleek het mogelijk concrete besluiten te nemen over vraagstukken die vele maanden lang onoplosbaar schenen: de onderhandelingen over de uitbreiding van de Gemeenschappen worden werkelijk voorbereid; over de definitieve regeling

van de landbouwfinanciering is overeenstemming bereikt; het besluit is gevallen de Gemeenschappen in 1975 volledig de beschikking te geven over eigen middelen; het Europees Parlement zal geleidelijk meer bevoegdheden krijgen met betrekking tot de begroting en vanaf 1975 daarover het laatste — en hoogste — woord kunnen spreken.

In het licht van deze besluiten, die de voorpagina van de dagbladen gemakkelijk hebben gehaald, zijn andere beslissingen op de achtergrond gebleven, hoewel die op den duur nauwelijks minder belang zullen blijken te hebben.

Het meest ingrijpend is het besluit, in de loop van 1970 een plan uit te werken volgens hetwelk een economische en monetaire unie in etappes zal moeten worden verwezenlijkt. In het communiqué van de topconferentie werd aan deze mededeling onmiddellijk toegevoegd dat de ontwikkeling van de monetaire samenwerking gebaseerd dient te zijn op de harmonisering van het economisch beleid. Heeft men daarmee de stoutmoedigheid van de doelstelling willen relativeren en het plan weer wat in aardse sferen willen terugbrengen? Het zou te betreuren zijn. Aan de vrijwillige harmonisatie van het beleid op economisch, sociaal en budgettair terrein geloven wij niet. Slechts als op enkele strategische punten een zachte dwang — die economisch, financieel of politiek van aard kan zijn — kan worden uitgeoefend, slechts dan zal met die harmonisatie ernst worden gemaakt.

In dit verband verdient vermelding dat de gouverneurs van de centrale banken van de Zes het eens zijn geworden over een stelsel van automatische monetaire bijstand op korte termijn, en dat de Commissie van de Gemeenschappen aan de Raad een memorandum heeft gezonden betreffende algemene, globale richtlijnen voor de economische politiek op middellange termijn in de Gemeenschap. Zij heeft daarin nog eens onderstreept dat harmonisatie van het economisch beleid van de Lidstaten een onontkoombare consequentie is van het totstandbrengen van de douane-unie — bijna een platitude waarvan de waarheid echter slechts langzaam in het beleid van de regeringen schijnt door te dringen. De Commissie stelt voor dat de Lidstaten als „terms of reference” voor hun beleid richtcijfers zullen aanvaarden. Bij gebleken afwijking van die richtcijfers zouden de Lidstaten verplicht moeten zijn, hun beleid zodanig aan te passen dat het onderling evenwicht hersteld kan worden. De richtcijfers

zouden voor elk land betrekking moeten hebben op het saldo van de handelsbalans, de ontwikkeling van het algemeen prijsniveau, de groei van het BNP en het niveau van de werkloosheid, en bepaald moeten worden in verband met verwachtingen omtrent de toeneming van de wereldhandel en de ontwikkeling van het prijsniveau in de landen die de belangrijkste handelspartners van de EEG zijn. De Commissie meent dat voorshands afgezien zou kunnen worden van het gebruik van richtcijfers inzake de monetaire reserves en inzake de inkomensontwikkeling, al wil zij niet uitsluiten dat deze later aan de reeks zouden worden toegevoegd. De Raad zal reeds in de loop van deze maand met deze suggesties worden geconfronteerd.

Een ander besluit dat van veel betekenis kan worden, is de aanvaarding — reeds in november — van de algemene richtlijnen voor een gemeenschappelijk energiebeleid die de Commissie in december 1968 aan de Raad had voorgelegd: de voorziening moet tegen zo laag mogelijke prijs verzekerd worden; het belang van de verbruikers moet een centrale plaats innemen in het beleid; de mededinging als richtinggevende factor moet in dat beleid een belangrijke functie vervullen; er zal echter toezicht worden gehouden op het resultaat van het spel van vraag en aanbod, en ingrijpen daarin wordt niet uitgesloten. Vooreerst zal een algemeen overzicht van de voorzieningssituatie en van de ontwikkeling der investeringen in de hele energiesector verkregen moeten worden. De Commissie heeft niet getalmd spoedig na dit principebesluit de eerste uitvoeringsvoorstellen te doen. Zij betreffen de verplichte aanmelding van belangrijke investeringsprojecten in de sector van de olie-industrie, van het aardgas en van de elektriciteit, alsmede de verplichte aanmelding van invoerprogramma's voor ruwe olie en olieproducten. Het eerste voorstel sluit aan op de regelingen die voor de kolenindustrie en de kernenergiesector reeds bestaan. Het tweede bedoelt de mogelijkheid te scheppen de voorziening onder controle te houden. Naar verluidt, zullen deze voorstellen weldra door andere worden gevolgd. Ook zou binnenkort een aanbeveling van de Commissie voor de aanpassing van het Franse aardolie-monopolie te verwachten zijn.

De ontwikkeling van de laatste maanden zou bijna het einde van de overgangperiode van het EEG-verdrag onopgemerkt voorbij doen gaan. Het verstrijken daarvan brengt op zichzelf

niet zulke spectaculaire gevolgen mee, maar toch genoeg om er een ogenblik bij stil te staan. De douanerechten die nog voor bepaalde landbouwprodukten in het verkeer tussen de Lid-staten werden toegepast, verdwijnen; volgens de rechtspraak van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen zou elke belanghebbende zich voor de nationale rechter met succes tegen hun handhaving kunnen verzetten. Ook alle maatregelen van gelijke werking als invoerrechten of kwantitatieve invoerbeperkingen zullen, zowel voor industriële als landbouwprodukten, verboden zijn en derhalve moeten worden opgeheven. Slechts voor enkele landbouwprodukten zullen nog nationaal bepaalde beperkingen, zoals minimum prijzen voor aardappelen en visserijprodukten, tijdelijk gehandhaafd mogen worden.

Is de vraag wat een maatregel van gelijke werking als een invoerrecht is, betrekkelijk gemakkelijk te beantwoorden (het Hof van Luxemburg heeft daarover in de loop van 1969 enige duidelijke en verstrekkende uitspraken gedaan), wat allemaal onder maatregelen van gelijke werking als kwantitatieve beperkingen valt, is minder eenvoudig te zeggen. Het is daarom niet zonder betekenis dat de Commissie althans een nadere aanduiding heeft gegeven welke maatregelen als verboden dienen te worden beschouwd bij de regeling van leveranties aan de staten, hun territoriale eenheden en andere publieke lichamen: er mag geen voorrang meer worden gegeven aan nationale produkten of leveranciers; voor leveringen uit andere Lid-staten mogen geen bijzondere eisen meer gesteld worden in vergelijking met die uit het eigen land; specificaties die een feitelijk discriminerend effect hebben, mogen niet meer worden voorgeschreven; in geval van aanbesteding zullen voor leveranciers uit de Lid-staten dezelfde normen moeten gelden wat inschrijving en gunning betreft.

Voor het overige zal het einde van de overgangperiode weinig concreet voelbare gevolgen met zich meebrengen. Het belangrijkste gevolg is dat het niet langer mogelijk zal zijn nog een beroep te doen op de bepaling (art. 226), die het de Commissie tot nog toe mogelijk maakte een Lidstaat te machtigen tot het nemen van vrijwaringsmaatregelen, als een sector van het economisch leven of een bepaalde streek in ernstige moeilijkheden kwam te verkeren. Indien een dergelijke situatie zich in de toekomst nog mocht voordoen — en dat kan men bezwaar-

lijk uitgesloten achten — dan zal de Commissie niet meer eigenmachtig mogen beslissen, maar zal zij aan de Raad moeten voorstellen bepaalde voorzieningen te treffen, een beslissing die alleen na raadpleging van het Europese Parlement genomen zal kunnen worden. Men moet vrezen dat de Lid-staten in zo'n geval, nog meer dan tot nu toe, de voorkeur aan zullen geven de weg der verkapte staatshulp te bewandelen, in plaats van zich aan de communautaire discipline te onderwerpen. Het einde van de overgangperiode maakt een krachtiger beleid ten aanzien van subsidiëring van overheidswege in de EEG dan ook tot een nog grotere noodzaak dan zij reeds was.

(De *Europa*-bladwijzer wordt verzorgd door de *Europa*-instituten van de R.U. Leiden en de G.U. Amsterdam. Red.)

Bedrijfs-economische notities

Ondernemingsfinanciering in Nederland

Aan concrete wetenschap over de feitelijke financiering van het Nederlandse bedrijfsleven ontbreekt nog veel. Er is eigenlijk maar één bron: de jaarverslagen van open vennootschappen. Gelukkig heeft het CBS de moeite genomen die gegevens samen te vatten in de Winst- en Vermogensstatistiek van de ter beurse genoteerde NV's¹. Uit die statistiek kunnen analyses worden gemaakt, die een beter inzicht geven in

de feitelijke verhoudingen en ontwikkelingen.

Onderstaande opstelling is door mij afgeleid uit de opstelling van „actieve en passieve vermogensbestanddelen 1967” van de CBS-statistiek. Zij omvat nagenoeg alle ter beurse genoteerde NV's, met uitzondering van de financiële bedrijven (bank-, krediet-, verzekerings- en beleggingswezen) en een paar in verhouding te verwaarlozen mijnbouw- en petroleumondernemingen. In de statistiek komen die ondernemingen uiteraard wel voor, maar wegens hun afwijkende aard zijn zij niet in het overzicht van tabel 1 verwerkt.

Verhouding eigen/vreemd vermogen

De realiteit toont een gemiddelde verhouding eigen/vreemd vermogen van ongeveer 1 op 1, met als voornaamste uitzondering dat bij de handel deze verhouding ongeveer 1 op 2 is.

Deze magische verhoudingen zijn dus geen folklore of dogma's uit abstracte theorie, maar empirisch het gemiddelde beeld. Dat is dan een gemiddelde van vele ondernemingen, die elk naar hun eigen behoeften, mogelijkheden en opvattingen hun optimale financieringsstructuur for the time being hebben nagestreefd.

De vijf internationals maken qua balanstotaal omstreeks 70% van de in het overzicht verwerkte ondernemingen uit. Die internationals hebben de beste toegang tot alle vermogensbronnen, ook buiten ons land, en zijn qua financieringsbeleid het meest professioneel

¹ „Winst- en Vermogensstatistiek van 295 Beurs-N.V.'s per eind 1967”, *Maandstatistiek van het Financieuzen*, Jaargang 17 no. 3, maart 1969, Centraal Bureau voor de Statistiek.

Tabel 1.

Balanssamenstelling 1967 (in %)

	Internationals 5	Overige beurs N.V.'s			255 Totaal (incl. diversen)
		53 Handels- ondern.	176 Industrie- ondern.	16 Verkeer- ondern.	
Vastgelegde middelen.....	57%	29%	44%	73%	48%
Vlottende activa.....	43%	71%	56%	27%	52%
Activa.....	100%	100%	100%	100%	100%
Eigen vermogen.....	55%	34%	45%	41%	45%
Lang vreemd vermogen ...	22%	19%	18%	27%	20%
Totaal lang.....	77%	53%	63%	78%	65%
Kort vreemd vermogen....	23%	47%	37%	22%	35%
Financiering.....	100%	100%	100%	100%	100%
Balanstotalen.....	f. 53 mrd.	f. 2 mrd.	f. 15 mrd.	f. 4 mrd.	f. 22 mrd.

bestuurd. Dat ook deze categorie niet buiten omstreeks 50% eigen vermogen kan, is misschien wel het meest tekenend. Het is een waarschuwing tegen overschatting van de mogelijkheden om het bedrijfsleven uit leningen te financieren.

Verhouding lang vermogen/vastleggingen

De verhouding lang vermogen/vastleggingen is de meest fundamentele financieringsverhouding uit het oogpunt van liquiditeit. Hiertoe worden de cijfers uit het voorgaande staatje opgesteld als in tabel 2 is weergegeven.

De volgende conclusies kunnen nu worden getrokken:

1. het „langste” vermogen, te weten het eigen vermogen, is in de meeste categorieën gemiddeld nagenoeg gelijk aan de vastleggingen. Logisch, want voor vastleggingen heeft de onderneming permanente vermogensbehoefte.
2. het lange vermogen bedraagt gemiddeld 20% van de balanstelling meer dan het bedrag van de vastleggingen. Dat surplus is dus voor gedeeltelijke financiering van de vlottende activa.

Dat de groep „verkeer” statistisch een afwijkend beeld vertoont, zegt weinig. De balansen van scheepvaartondernemingen wekken systematisch te sombere indrukken. Onder vastleggingen boeken zij schepen, die nog niet eens in aanbouw zijn; onder lang vreemd vermogen boeken zij voorzieningen die ten dele zo goed als eigen vermogen zijn.

Eigen vermogen blijft de hoofd financiering vormen

Voor zover een onderneming ten gevolge van haar bedrijfsactiviteit handelskrediet ontvangt en nog te betalen posten heeft (o.m. nog af te dragen sociale verzekeringspremies en loonbelasting) en pas later winstbedragen (dividenden e.d.) behoeft uit te betalen, beschikt zij automatisch over een hoeveelheid renteloos kort vreemd vermogen. Dat speelt een veel grotere rol bij open ondernemingen dan bankkrediet (rentedragend financieringskrediet).

Het korte vreemde vermogen voorziet dus al reeds in 23% gemiddeld van de vermogensbehoefte van de internationals, 47% bij handel, 37% bij industrie. De rest van de vermogensbehoefte moet gedekt worden met lang vermogen.

Tabel 2.

Vastleggingen en lang vermogen

	Internationals 5	Overige beurs N.V.'s			255 Totaal (incl. diversen)
		53 Handels- ondern.	176 Industrie- ondern.	16 Verkeer- ondern.	
Eigen vermogen	55%	34%	45%	51%	45%
Lang vreemd vermogen ...	22%	19%	18%	27%	20%
Totaal lang	77%	53%	63%	78%	65%
Vastgelegd	57%	29%	44%	73%	48%
Netto werkkapitaal (Lang vermogen minus vastleg- gingen)	20%	24%	19%	5%	17%

Het vorige staatje wekte de indruk, dat het aandeel van het eigen vermogen als percentage van het lange vermogen als volgt is:

internationals	79
handel	64
industrie	71
verkeer	65
totaal non-internationals incl. diversen	69

Dit is echter gedeflatteerd. Onder het zgn. lange vreemde vermogen komen nl. ook voor „Aandelen van derden”

en een aanzienlijke mysterieuze post „Voorzieningen”. Voor zover te overzien, bestaat een groot deel van die voorzieningen uit voorzieningen voor latente belastingen. Op zijn minst zal iedereen het er over eens zijn, dat dit (a) renteloos vermogen voor de onderneming is en (b) ook risicodragend vermogen is. Als de onderneming flinke verliezen mocht lijden, zal de latent geachte belasting niet verschuldigd zijn. Voorts komt het soms voor, dat de contante waarde van de latente belastingen veel te hoog is opgevoerd.

Tabel 3.

Balansbedragen 1967 (in f. mrd)

	Internationals 5	Overige beurs N.V.'s			255 Totaal (incl. diversen)
		53 Handels- ondern.	176 Industrie- ondern.	16 Verkeer- ondern.	
Vastleggingen	30,2	0,6	6,5	2,9	10,5
Vlottende activa	22,8	1,5	8,4	1,1	11,2
Activa	53,0	2,2	15,0	4,0	21,7
Eigen vermogen	29,1	0,7	6,7	2,0	9,8
Aandeel derden	2,7		0,2		0,2
Voorzieningen	2,9	0,1	1,0	0,5	1,7
Eigen vermogen + voor- zieningen	34,7	0,8	7,8	2,6	11,7
Lange kredieten	6,0	0,3	1,6	0,5	2,5
Lang vermogen	40,7	1,1	9,5	3,1	14,2
Kort vermogen	12,3	1,0	5,5	0,9	7,6
Financiering	53,0	2,2	15,0	4,0	21,7

Meer inzicht geeft het overzicht van tabel 3, dat nu in absolute bedragen wordt gegeven. Hieruit blijkt:

1. dat gemiddeld „eigen vermogen + aandeel derden” ongeveer gelijk is aan vastleggingen.
2. dat „eigen vermogen + aandeel derden + voorzieningen” nog een overschot laat zien boven vastleggingen (waarom de groep Verkeer hier buiten het commentaar wordt gelaten, werd reeds eerder uiteengezet).

Beperkte substitutie van eigen vermogen door leenkapitaal

Als uitgangspunt kunnen wij aannemen,

dat de behoefte aan lang vermogen eenvoudig bepaald is door

activa ..... f .....
af: uit de bedrijfsvoering min
of meer automatisch voor-
komende korte crediteuren f .....

te dekken met lang vermogen f .....
Indien de onderneming de behoefte aan lang vermogen geheel zou dekken met eigen vermogen, zou dat uit het oogpunt van fundamentele liquiditeit op lange termijn het beste zijn. Maar bij een expanderende vermogensbehoefte zou, dat twee bezwaren meebrengen:
a. Eigen vermogen is kostbaar in zijn rentabiliteitseis van omstreeks 10%

rendement op eigen vermogen (REV) na belastingen, en b. het van buiten aantrekken van additioneel eigen vermogen door middel van aandelen-emissies is slechts op kleine schaal mogelijk, door het geringe absorptievermogen van de aandelenmarkt voor nieuwe emissies.

Dus kan het tot op zekere hoogte aantrekkelijk zijn in plaats van eigen vermogen als surrogaat lange leningen op te nemen. Dat wordt zelfs vaak bepleit op grond van de berekening, dat zulks een gunstige hefboomwerking op het REV uitoefent; en met het overeenkomstige argument dat inschakeling van leenkapitaal i.v.p. eigen vermogen de gemiddelde rendementseisen voor het lange vermogen verlaagt.

Ons onderzoek laat nu zien, dat deze „oplossing” aan zulke grenzen is gebonden, dat zij in verhouding een bijrol speelt.

Bij de groep Internationals bestond 15% van het lange vermogen uit lange kredieten. Dus: door het inschakelen van lang leenkapitaal is het lang vermogen vergroot tot $1,15 \times$ eigen ver-

mogen, aandeel derden, voorzieningen (bij de groep Internationals speelt het huren van produktiemiddelen, lenen in natura, leasing, echter een nog grotere rol dan de lange leningen).

Bij de groep industrie is in de totale voorziening met lang vermogen 17% leenkapitaal ingeschakeld. Daarmede is wel ongeveer de grens bereikt, als men van mening is dat de ervaringsnormen voor eigen vermogen (niet minder dan vastleggingen, en niet minder dan 50% van balanstotaal behoudens voorbijgaande afwijkingen) zullen blijven gelden.

Dit leidt tot de volgende conclusie: leenkapitaal kan slechts in ondergeschikte mate worden ingeschakeld voor de behoefte aan lang vermogen. Dus heeft het ook *maar een ondergeschikte invloed* a. in de verruiming van de voorziening in de vermogensbehoeften van ondernemingen en b. op de eisen van gemiddeld rendement op het benodigde lange vermogen.

De tendens in de ontwikkeling

De gelegenheid ontbreekt om diep in

te gaan op de ontwikkelingstendensen. Ik wil slechts uit de toelichting van het CBS bij de genoemde statistiek aanhalen, dat het percentage van de vastleggingen, dat met zichtbaar eigen vermogen is gefinancierd, terugloopt. Dat was volgens het CBS in 1965 89%, in 1967 85% en in 1968 83%. Vooral vond die ontwikkeling plaats bij de groep internationale concerns, waar het percentage (105%, 99% en 96%) achteruit ging. Dat komt dus neer op een zekere „Verschuldung” van het bedrijfsleven, die niet onbeperkt kan voortgaan.

Dit zijn slechts enkele aantekeningen n.a.v. de genoemde CBS-statistiek, waaruit nog veel meer belangrijke informatie te halen is ook t.a.v. rentabiliteit en beurskoerswaarden. Het werken met gemiddelden geeft alleen nog maar een globaal inzicht, maar wie behoefte heeft aan nadere details kan beter zelf naar de uitvoerige statistische gegevens grijpen.

Dr. F. W. C. Blom

Ingezonden stuk

Vereenvoudiging premieheffing

In *ESB* van 23 juli jl. deed de heer C. M. M. de Soet een voorstel tot administratief-technische vereenvoudiging van de premieheffing voor de sociale verzekering. De essentie van het voorstel-De Soet is:

1. De aan de bedrijfsverenigingen toekomende premies (ZW, WAO, ZFW, WA/WE) komen ten laste van de werkgevers.
2. De aan de belastingdienst af te dragen premies (AOW, AWW, KWL, AKW, AWBZ) worden in één inhoudingsbedrag samengenomen en komen geheel voor rekening van de werknemers.

In *ESB* van 22 oktober jl. maakt de heer De Soet nog enkele opmerkingen over de aard van zijn voorstel en de mogelijke termijn van realisatie. Hij verwijt daarbij de heer J. Varkevisser — op wiens ingezonden stuk hij reageert — ternauwernood op de politieke en economische consequenties van diens voorstel en de daarmee verbonden mogelijke termijn van realisatie te zijn ingegaan.

Het lijkt dan zinvol n.a.v. het voorstel-De Soet de volgende vragen op te werpen:

1. Kan en moet een administratief-technische wijziging te allen tijde sneller worden doorgevoerd dan een wijziging met politieke en sociale implicaties?
  2. Is het voorstel-De Soet zuiver administratief van aard en worden de bestaande verhoudingen niet aangetast?
- Op beide vragen zal ik een ontkennend antwoord geven.

1. Indien men zich afvraagt of het voorstel-De Soet snel doorgevoerd kan en moet worden, kan men het volgende overwgen. Voor het voorstel-De Soet is evenzeer een wijziging van wetgeving en uitvoeringsbesluiten nodig als voor een meer principiële, nieuwe opzet. Over de verschillende aspecten van een nieuwe opzet wordt reeds zeer lang gedacht en gediscussieerd. Op het ogenblik valt in dit verband te denken aan de SER-Commissie Herstructurering Sociale Verzekering — door De Soet terecht genoemd — maar ook aan de Commissie Premiedruk Sociale Verzekeringen (Commissie-Vos), aan de SER-Commissie Structuur Geneeskundige Verzorging en aan de regeringsopdracht aan Dr. Veldkamp tot het voorbereiden van een Sociaal Wetboek.

Het moet, gezien de tijd die reeds aan studie en overleg is besteed, mogelijk zijn thans vrij snel tot een beslissing te komen. Niemand schijnt echter op het ogenblik op spoed te durven aandringen. Integendeel: lijdzaam wordt toegezien hoe de diverse commissies het publiceren van een rapport uitstellen, mede omdat men het onderling niet eens is over het terrein waarover de diverse adviezen zich mogen uitstrekken en men gedeeltelijk op elkaar zit te wachten. Het mag zeker geen bevreemding wekken, dat in dit vacuüm voorstellen als die van de heren De Soet en Varkevisser naar voren komen. Door de commissies zal echter bij realisering van deze voorstellen terecht worden opgemerkt, dat doorvoering van deze plannen een vooruitlopen en een doorkruisen van haar eigen voorstellen betekent.

Het lijkt twijfelachtig of voorlopige wijzigingen volgens het voorstel-De Soet en enige tijd later wijzigingen op principiële basis inderdaad een grotere efficiency zullen inhouden, dan het voorlopig laten voortduren van de bestaande situatie. De kosten van tweemaal omschakelen en

de moeilijkheden in inwerkperiodes zouden zeer goed prohibitief kunnen werken.

Tenslotte rijst de vraag, of het meest efficiënte boven het principiële juiste moet prevaleren. Wellicht is het zinvoller bij de commissies, die moeten adviseren over een principiële nieuwe én efficiënte opzet, op spoed aan te dringen, dan een op het eerste oog efficiënte wijziging binnen de oude opzet door te voeren met het risico toch niet vermoede, principiële wijzigingen daarin mee te betrekken. Hier ligt de overgang naar de tweede vraag.

Naar mijn mening is het voorstel-De Soet ook niet uitsluitend administratief-technisch van aard. De heer De Soet komt tot de volgende opstelling:

Premiepercentages	ten laste van werkgever	ten laste van werknemer
In bestaande situatie	19,85%	17,05%
Volgens voorstel-De Soet.....	19,80%	17,10%

Dit geldt „naar de thans geldende premies” en „loonpolitieke gevolgen worden — althans voor dit moment — vermeden”. Het is duidelijk — ook zonder nader cijfermateriaal — dat deze overeenstemming der cijfers in 1969 niet anders dan een toevalstreffer is. Hoe stelt men zich voor in dit opzicht in de komende jaren te werk te gaan? Eerst de premiepercentages van werkgevers en werknemers per verzekering vaststellen en dan kijken of de toevalstreffer zich herhaalt?

Dat is kennelijk niet het systeem dat de heer De Soet voor ogen staat. De verdeling van premies over werkgevers en werknemers zou in zijn systeem op grond van „een toevalstreffer” in 1969 voor de toekomst technisch worden gefixeerd, in die zin dat premies voor ZW, WAO, ZFW en WA/WE blijvend voor rekening van de werkgevers zouden komen en premies voor AOW, AWW, KWL, AKW en AWBZ voor de werknemers, zulks onafhankelijk van de toekomstige ontwikkeling van de benodigde premies van de afzonderlijke verzekeringen.

Onder het huidige systeem werd de verdeling van premiedruk over werkgevers en werknemers jaarlijks in het georganiseerde overleg vastgesteld. Het voorstel-De Soet sluit dit overleg uit. De verdeling is tot niet anders dan een technisch gegeven geworden, waarbij de verhouding tussen werkgevers- en werknemerspremie sterk kan fluctueren, zonder dat daar nog enige invloed op uit te oefenen valt. Deze fixatie is enerzijds volkomen willekeurig (basis 1969), doet anderzijds een nu nog meetellende factor in het loonpolitieke overleg van het toneel verdwijnen.

De heer De Soet stelt dat „de redenen voor het onlogische, huidige systeem van premieheffing slechts door historische omstandigheden kunnen worden verklaard”. Daar valt weinig tegen in te brengen. In ieder geval is het huidige systeem bepaald door een ontwikkeling in historische omstandigheden en is het blijvend flexibel. Het systeem-De Soet is bepaald door de omstandigheden in één bepaald jaar en bovendien blijvend gefixeerd.

Ten aanzien van het verdwijnen van de verdeling van sociale verzekeringspremies als factor in het loonpolitieke overleg, kan worden opgemerkt dat zulks wellicht geen onoverkomelijk verlies zou zijn. Vrij algemeen wordt erkend, dat op lange termijn de verdeling van de premies over werkgevers en werknemers geen invloed kan hebben op de inkomensverdeling. Uitgangspunt bij deze stelling is, dat de beloning van de factor arbeid op lange termijn wordt bepaald door de grensproductiviteit van de arbeid.

Daar door de werkgevers hun premiebetaling als een deel van de arbeidskosten wordt gezien, betekent een hogere premie een geringere stijngsmogelijkheid van het directe loon. Op korte termijn kan via een wijziging in de verhouding werkgevers-/werknemerspremie wel een verschuiving in de inkomensverdeling optreden. Een duidelijke illustratie vormt de aanvankelijke eis van de vakbeweging bij de prijsstijgingen in het begin van dit jaar, dat de werkgevers ter compensatie een groter deel van de sociale verzekeringspremies voor hun rekening zouden nemen.

Nu is het natuurlijk niet uitgesloten dit loonpolitieke instrument te laten vallen. Daarbij zou dan bijv. gekozen kunnen worden voor premieheffing bij de werkgevers. Dit standpunt wordt vaak verdedigd op grond van de grotere eenvoud en doorzichtigheid van het loonpolitieke overleg en de geringere complicaties voor de werknemer t.a.v. inhoudingen op zijn loon. Zulks dient dan echter bewust te geschieden en op betere gronden dan als toevallig uitvloeisel van het voorstel-De Soet. Verder zal, door voor AOW, AWW, KWL, AKW en AWBZ één inhoudingsbedrag op te nemen in de coördinatie-tabel voor de loonbelasting, de „fiscalisering” van dit deel van de sociale verzekering in een volgende fase zijn gekomen. Over de wenselijkheid van fiscalisering bestaat geenszins eenstemmigheid.

Op grond van het bovenstaande kan men niet anders dan tot de conclusie komen, dat het voorstel-De Soet niet uitsluitend van administratief-technische aard is. Het laat de bestaande verhoudingen niet intact en zal, mede daardoor, waarschijnlijk niet op korte termijn gerealiseerd kunnen worden. Het lijkt dan ook zinvoller het bestaande vacuüm — als gevolg van het „blijvend studeren” der genoemde commissies — te doorbreken. Dit speldeprikkje zal daarbij weinig effect sorteren. Er zal eerder een bijl voor nodig zijn, en wellicht nog het beste een ietwat botte.

F. W. M. Hol

Naschrift

Naar aanleiding van deze verdere reactie op mijn artikel in *ESB* wil ik gaarne het volgende opmerken:

— Mijn voorstel was niet gebaseerd op een toevallige situatie in 1969, doch werd in het kader van een aan de orde gesteld onderzoek ingegeven door de onpraktische premie-inhoudingen en -verrekeningen, welke inherent zijn aan het huidige systeem.

— Met name de premieverrekeningen AKW en AWBZ, waarmede de uitvoeringsorganen veel te maken hebben, wezen in de richting van een oplossing als door mij werd voorgesteld. Overigens kwam het mij logisch voor, dat de in de fiscale sector te innen premies steeds uit het individuele inkomen worden betaald. Ten aanzien van de premie KWL werd overwogen, dat deze wet — evenals de AKW — een herverdeling van individuele inkomens beoogt en daarom mede tot deze groep kon worden gerekend.

— Het globaal gelijkblijven van de lasten voor werkgevers en werknemers na hergroepering van de premies was geen toevalligheid voor 1969. Een nagenoeg gelijke situatie bestond in 1968 en zal volgens de thans bekende gegevens in 1970 worden gecontinueerd.

— Het is duidelijk, dat de fixatie van wederzijdse premieverplichtingen een facultatieve premie-inhouding als factor

in het loonpolitieke overleg uitsluit. De heer Hol geeft echter zelf reeds te kennen aan de waarde van dit instrument te twijfelen, gezien het feit dat de premiebetaling door de werkgevers als een deel van de arbeidskosten moet worden gezien.

— Wanneer de onderhandelingen zich daardoor in feite tot het directe loon zullen moeten bepalen, was het voor het uitbrengen van mijn voorstel uiteraard wel een gunstige omstandigheid, dat door de globaal bewaarde lastenverdeling niet aanstonds bezwaren zouden rijzen. Mijns inziens is daar dan ook terecht op gewezen.

— Zou de heer Hol het tot zover nog met mij eens kunnen zijn, dan komt hij daar toch weer op terug met te vragen of het meest efficiënte wel boven de principiële juiste oplossing moet prevaleren en of een afzonderlijke invoering van het onderhavige voorstel de werkzaamheid van de met het oog op een herziening ingestelde commissies niet zal doorkruisen, waardoor later opnieuw een wijziging noodzakelijk wordt.

Op de eerste vraag zou ik willen antwoorden, dat de principiële juiste oplossing voor de politieke groeperingen, die daarover uiteindelijk beslissen, wellicht een verschillende gedaante zal hebben, zodat slechts een compromis

valt te realiseren. In dat geval mogen wij alleen hopen, dat de efficiency niet opnieuw het kind van de rekening wordt.

Wat de tweede vraag betreft heb ik al eerder gesteld, dat naar mijn mening de invoering van een wezenlijk nieuwe conceptie van de uitvoering der sociale verzekering dermate veel tijd zal vergen, dat een daaraan voorafgaande en laten wij zeggen in hoofdzaak toch technische deeloplossing voor het onderhavige probleem, waarnaar reeds lang wordt uitgezien, toch zin kan hebben. Het zou mij zeer verbazen, indien zulks zo men wil niet tegen 1 januari 1971 tot stand kan komen.

Naar mijn mening behoeft daar echt niet zoveel voor overhoop te worden gehaald en er wordt een economisch en maatschappelijk belang mee gediend. Overigens, voor verdere plannen, waaraan in verband met de complexiteit van de materie mijns inziens beslist geen botte bijl te pas moet komen, staat het geenszins vast, dat zij op het punt van de premieheffing niet op de gewijzigde situatie zouden aansluiten en zal los daarvan deze eerdere wijziging in ieder geval het belang van de eenvoud nog eens duidelijk kunnen beklemtonen.

C. M. M. de Soe

BOEKENNIEUWS

In de door de Universitaire Pers Rotterdam en de Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij te Antwerpen gezamenlijk uitgegeven reeks „keur der sociologie” is weer een aantal nieuwe titels verschenen: twee boeken in de groep „Themata”, één in de groep „Modernen”. Het zijn achtereenvolgens:

Het politieke systeem in Polen. Onder redactie van Prof. Dr. Jerzy J. Wiatr, ingeleid door Dr. H. Ph. Milikowski (een selectie uit „Studies in Polish Political System”, vert. door Drs. J. J. M. de Blok), 1969, 146 blz., f. 15.

Uitgangspunt bij het samenstellen van deze bundel sociologische opstellen is de onbekendheid in het Westen met het functioneren van het Poolse politieke systeem. De Poolse sociologie, die gekenmerkt wordt door de vergelijkende methode en die het marxisme als ideologisch uitgangspunt heeft, heeft veel belangstelling voor alles wat met politiek en macht samenhangt. Dit heeft tevens de keuze van de onderwerpen bepaald: de werking van het partijstelsel, het vraagstuk van de beroeps-politicus, de plaatselijke machtsstructuur, de vertegenwoordiging van de belangengroepen. Vergeleken met de Nederlandse situatie blijken de verschillen in de praktijk kleiner te zijn dan door de formele opbouw van

de beide systemen wordt gesuggereerd!

Sociologie van het staatsbestuur. Een keuze uit de internationale literatuur, deel I. Geredigeerd en ingeleid door Prof. Dr. A. van Braam (vert. door Drs. E. D. de Jong-de Jonge), 1969, 348 blz., f. 22,50.

Deze bundel bevat een keur van artikelen en fragmenten uit de hedendaagse internationale sociologische literatuur over de structuur en het functioneren van het moderne staatsbestuur, zowel in de westerse als niet-westerse landen, zowel in democratische als niet-democratische politieke systemen. Prof. Dr. A. van Braam, hoogleraar in de bestuurs-sociologie en bestuurskunde aan de N.E.H. te Rotterdam, geeft in zijn inleiding een systematisch overzicht van de belangrijkste in de bestuurs-sociologie gehanteerde begrippen. Het aantal artikelen en fragmenten dat in dit eerste deel is opgenomen bedraagt liefst 39.

T. B. Bottomore: De elite in de maatschappij. (Elites and Society, vert. door Drs. P. A. de Ruiter). Tweede, uitgebreide druk, ingeleid door Dr. J. Niezing, 1969, 137 + XVI blz., f. 12,50.

Eerder reeds verscheen deze studie over de problematiek van de machtselite in de serie „UPR paperbacks”. Het is opnieuw opgenomen in de „keur

der sociologie”, nu aangevuld met een inleiding „Denken over eliten” door Dr. J. Niezing.

A. Meeuwis: Informatietechniek, deel 1. Een studie over technische middelen voor de informatieverwerking, ten dienste van opleiding en praktijk. Delwel, 's-Gravenhage, vierde druk 1969, 294 blz., f. 21,50.

Voorgaande drukken van dit boek verschenen onder de titel „Hulpmiddelen der Administratieve Techniek”. De inhoud van deze nieuwe editie weerspiegelt de nieuwe visie op het proces en de betekenis van informatieverwerking in organisaties, die is gegroeid. In dit eerste deel komen achtereenvolgens aan de orde: formulieren — kaartsystemen — coderen, classificeren, klasseren — schrijfhulpmiddelen — vermenigvuldigen en reproducieren van documenten — adresseermachine — tijdregistratie-apparatuur — middelen voor analoge informatietransport — doorschrijfmethode — sorteren en sorteerhulpmiddelen — rekenhulpmiddelen — boekingsmachines.

Mr. H. Luijk: Taakverdeling en functievorming. N. Samsom, Alphen aan den Rijn 1969, 99 blz., f. 6,50.

Dit boekje werd speciaal geschreven

ten grieve van de deelnemers aan de Teleac-cursus, „Organiseren en leidinggeven”, waarvan de auteur hoofd-docent en samensteller is. Het geeft inzicht en overzicht van een belangrijk en fundamenteel stuk organisatieproblematiek, t.w. het onderwerp taakverdeling en functievorming. De zeven hoofdstukken handelen achtereenvolgens over: organisatie en organiseren — processen/taken/funcities — functievormingsmethoden — taakgroeperingscriteria — functievormingsoverwegingen — voorbeeld van een organisatiestructuur in ontwikkeling — functiebeschrijvingen.

Handboek voor de detailhandel. Agon Elsevier, Amsterdam 1969:

Deel 1, Calculaties in de detailhandel, door A. Knaapen, met medewerking van Prof. Dr. J. A. Geertman, 146 blz., f. 15,90;

Deel 2, Theorie van de detailhandel, door Prof. Dr. J. A. Geertman, 168 blz., f. 16,50.

Deze boeken zijn geschreven voor het detailhandelsonderwijs. Er komt nog een derde deel: „Management in de detailhandel”. In het eerste deel worden de meest elementaire problemen besproken waarvoor de detaillist zich geplaagd ziet. Achtereenvolgens

komen bedrijfskolom, omzet en bruto marge, kosten, calculatie, omzet, voorraad en inkoop, administratie, financiering, budgettering en bedrijfsvergelijking aan de orde.

In het tweede deel worden behandeld de grondslagen van de handel, typen van detailhandelszaken, prijstheorie (zowel de gangbare als de klassieke en neoklassieke), institutionele wijzigingen in de detailhandel, ecologische concurrentie, marketing in de detailhandel, de detailhandel in Oost-Europa. In beide delen wordt elk hoofdstuk afgesloten met een aantal vragen en antwoorden.

marketing- docent *part-time*

Voor een van onze relaties zoeken wij een marketingdeskundige, welke belangstelling heeft mede te werken aan de voorbereiding en de uitvoering van een marketing-cursus. De werkzaamheden behelzen onder meer:

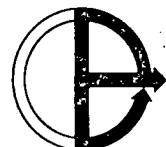
het schrijven van de cursus over onderscheiden capita selecta der marketing, het geven van responsie-colleges aan merendeels uit het bedrijfsleven afkomstige cursisten.

De voorkeur gaat uit naar een academicus, die in het bedrijfsleven een gespecialiseerde marketing-functie vervult en/of naar een docent H.E.A.O.

Geïnteresseerden wordt verzocht telefonisch (010-241664) of schriftelijk contact op te nemen met Drs. A. Baart.

Commercieel Adviesbureau drs A. Baart

Bergweg 304 Rotterdam.

Beleggingskunde

Het INSTITUUT VOOR TOEGEPASTE ECONOMIE, Afd. Beleggingsadviezen en Vermogensbeheer organiseert een korte, schriftelijke praktijkleergang in BELEGGINGSKUNDE.

Praktijk- en wetenschapsmensen werken aan deze opleiding mee. Vraagt vrijblijvend prospectus SBK aan bij het instituut Frankenstraat 6, Den Haag. Tel. (070) 39 33 68/68 81 98.

Maak gebruik van de rubriek

„VACATURES”

voor het oproepen van sollicitanten voor leidende functies. Het aantal reacties, dat deze annonces ten gevolge hebben, is doorgaans uitermate bevredigend.

Begrijpelijk: omdat er bijna geen grote instelling is, die dit blad niet regelmatig ontvangt en waar het niet circuleert

PROVINCIE UTRECHT

Ten behoeve van het stafbureau planning en coördinatie wordt gevraagd een

ECONOOM

(of een sociaal-geograaf die zich ook op het terrein van de economie heeft georiënteerd)

met belangstelling voor management.

Taak: research en rapportering op het gehele terrein van de ruimtelijke/sociaal-economische ontwikkeling.

Gedacht wordt aan iemand die creativiteit paart aan een praktische instelling, met goede contactuele en redactionele kwaliteiten.

Enige kennis van moderne planning-methodieken kan tot aanbeveling strekken.

Salaris nader overeen te komen, afhankelijk van bekwaamheid, ervaring en leeftijd, ten hoogste f 2462,— per maand, exclusief de salarismaatregelen per 1 januari 1970.

Vankantietoelage 6 procent; A.O.W./A.W.W.-premie voor rekening provincie; vergoeding van verplaatsingskosten en eventuele bemiddeling bij het verkrijgen van woonruimte.

Inlichtingen omtrent deze functie kunnen telefonisch worden ingewonnen bij het hoofd van het stafbureau, de heer J. M. van den Brink (tel. 030 - 1 59 32, toestel 247).

Sollicitaties — vergezeld van een recente pasfoto — te richten aan de griffier der staten van Utrecht, onder nr. 69/s.p.c./3651.

HEINEKEN'S BROUWERIJEN NEDERLAND N.V.

Wij zoeken een

MEDEWERKER

voor de afdeling **ECONOMISCHE ZAKEN**
van de **DIVISIE COMMERCIE NEDERLAND**

Functie-informatie:

De op de bedoelde afdeling verrichte taken betreffen:

- Uitvoering en uitbouw van de budgettering van alle binnenlandse commerciële activiteiten, waaraan gekoppeld het kwantitatief volgen en analyseren van de verkoopontwikkeling, alles op basis van moderne marketing-technieken.
- Uitbouw van het in de binnenlandse commerciële sector bestaande „management information system” in de meest uitgebreide zin.

De aan te stellen functionaris zal na een inwerkperiode assisteren bij het vervullen van bovengenoemde taken en zal bepaalde onderdelen daarvan, alsmede de daarmee verbonden bedrijfseconomische analyses, zelfstandig moeten uitvoeren.

Vereisten:

- M.O. (bij voorkeur Boekhouden of Handelswetenschappen), S.P.D. of gelijkwaardige opleiding
- Ervaring in de administratieve of bedrijfseconomische sector
- Goede contactuele eigenschappen
- Leeftijd tussen 25 en 35 jaar

Bijzonderheden:

Zij, die de gevraagde studie nog niet hebben afgesloten, kunnen eveneens solliciteren, daar in het totale afdelingswerk ook voor hen interessante mogelijkheden liggen besloten.

De standplaats is Amsterdam.

Eigenhandig geschreven brieven, waarbij zijn gevoegd een curriculum vitae en een recente pasfoto, kunnen worden gezonden aan: Heineken's Brouwerijen Nederland N.V., t.a.v. chef Centrale Personeelvoorziening, Postbus 455, Rotterdam.